

Διαθεματικές δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου στο Ολοήμερο Σχολείο

Νίκος Ι. Χανιωτάκης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Ιωάννης Δ. Θωϊδής, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας

Περίληψη

Στην εργασία αυτή το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στις διαθεματικές δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου στο ολοήμερο σχολείο. Η βασική αρχή που διαπερνά την εργασία είναι ότι ολοήμερο σχολείο δε σημαίνει περισσότερο σχολείο με την παραδοσιακή έννοια, αλλά ένα διαφορετικό σχολείο, στο οποίο, μεταξύ άλλων, είναι αναγκαίο να ενταχθούν ποικίλες δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου, ώστε να γίνει ένας τρόπος ζωής και αυθεντικών εμπειριών και βιωμάτων για τους μαθητές. Αρχικά, με βάση τη νέα διάσταση που αποκτά ο ελεύθερος χρόνος στην εποχή μας, επιχειρείται κριτική ανάλυση του τρόπου με τον οποίο λειτουργεί ο ελεύθερος χρόνος στο ημιημερήσιο σχολείο και διατυπώνονται οι βασικές αρχές της Παιδαγωγικής του ελεύθερου χρόνου, καθώς και οι λόγοι που υπαγορεύουν την ένταξή του στο ολοήμερο σχολείο. Στη συνέχεια, παρουσιάζονται διάφορες μορφές με τις οποίες εφαρμόζεται στην πράξη η ένταξη δραστηριοτήτων ελεύθερου χρόνου σε ολοήμερα σχολεία στον ευρωπαϊκό χώρο και τέλος, διατυπώνονται κριτικές απόψεις για τα Πιλοτικά Ολοήμερα Σχολεία της χώρας μας ως προς την ένταξη ελεύθερων δραστηριοτήτων σε αυτά, καθώς και συγκεκριμένες προτάσεις βελτίωσης της λειτουργίας τους (μάθηση με Project, ομάδες εργασίας και ομάδες ενδιαφερόντων, άνοιγμα του σχολείου, συλλογική λήψη αποφάσεων, αυτοοργάνωση των μαθη-

---

Ο κ. Νίκος Ι. Χανιωτάκης είναι Δάσκαλος, Διδάκτωρ Παιδαγωγικής, διδάσκων (Π.Δ. 407/80) στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.

Ο κ. Ιωάννης Δ. Θωϊδής είναι Δάσκαλος, Διδάκτωρ Παιδαγωγικής, διδάσκων (Π.Δ. 407/80) στο Τμήμα Εκπαιδευτικής και Κοινωνικής Πολιτικής του Πανεπιστημίου Μακεδονίας.

τών, επιμόρφωση εκπαιδευτικών, αξιοποίηση γονέων και τοπικών φορέων κ.ά.).

Εισαγωγή

Τα τελευταία χρόνια στον ευρωπαϊκό χώρο σχεδιάζονται και εφαρμόζονται διάφοροι τύποι ολοήμερου σχολείου, άλλοτε με σαφή παιδαγωγικό προσανατολισμό και άλλοτε με πρωταρχικό σκοπό την κάλυψη συγκεκριμένων κοινωνικών αναγκών (π.χ. φύλαξη παιδιών εργαζόμενων γονέων). Στην πρώτη περίπτωση οι μεταρρυθμιστικές προσπάθειες αποσκοπούν στην προσαρμογή του σημερινού σχολείου στις νέες κοινωνικές συνθήκες μέσα από τη ριζική ανανέωση και βελτίωση του τρόπου λειτουργίας του. Ένας από τους λόγους που έχουν οδηγήσει σε αυτές τις μεταρρυθμιστικές προσπάθειες είναι η διαπίστωση ότι οι χρονικοί ρυθμοί του σχολείου σήμερα παραμένουν σταθεροί και ότι το σχολείο δεν έχει καταφέρει να προσαρμοστεί στις αλλαγές που παρατηρούνται στην κοινωνική ζωή, στο ρυθμό και στο χρόνο εργασίας, καθώς επίσης και στη νέα διάσταση που αποκτά ο ελεύθερος χρόνος στην εποχή μας. Επειδή όμως ολοήμερο σχολείο δεν σημαίνει περισσότερο σχολείο, αλλά ένα διαφορετικό σχολείο, πολλές προσπάθειες καθιέρωσής του στον ευρωπαϊκό χώρο λαμβάνουν σοβαρά υπόψη, εντάσσουν και αξιοποιούν παιδαγωγικά ποικίλες δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου στο σχολικό πρόγραμμα, με αποτέλεσμα ο συγκεκριμένος τύπος σχολείου να προβάλλεται και να χαρακτηρίζεται συχνά και ως *σχολείο ελεύθερου χρόνου*.

Εκτός από την αυξανόμενη σημασία που αποκτά η αγωγή για τον ελεύθερο χρόνο στο ολοήμερο, ο συγκεκριμένος τύπος σχολείου καλείται να συμβάλει στη λύση παιδαγωγικών και κοινωνικών προβλημάτων που σχετίζονται με τις αλλαγές στις συνθήκες της οικογενειακής ζωής και της παιδικής καθημερινότητας, με την εξωτερική και εσωτερική μεταρρύθμιση του σχολείου, την αντισταθμιστική και εξισορροπητική λειτουργία του σχολικού θεσμού κ.ά. (Χανιωτάκης, 2001).

Η παρούσα εργασία επικεντρώνεται ακριβώς στην οργάνωση και λειτουργία του ολοήμερου σχολείου *υπό το πρίσμα της ένταξης και αξιοποίησης του ελεύθερου χρόνου* σε αυτό. Αρχικώς επιχειρείται μία φαινομενολογική προσέγγιση του τρόπου με τον οποίο λειτουργεί ο ελεύθερος χρόνος στο παραδοσιακό ημιημερήσιο σχολείο και στη συνέχεια διατυπώνονται οι βασικές αρχές που προκύπτουν και αφορούν στην ανάγκη ένταξης της αγωγής του ελεύθερου χρόνου στο σημερινό σχολείο και ειδικότερα στο ολοήμερο. Οι αρχές αυτές πραγματώνονται στο Ολοήμερο Σχολείο πολλών ευρωπαϊκών χωρών μέσα από συγκεκριμένες μορφές ένταξης του ελεύθερου χρόνου, οι οποί-

ες και περιγράφονται συνοπτικά. Τέλος, με βάση τα μέχρι σήμερα λιγοστά δεδομένα που υπάρχουν για τα Πιλοτικά Ολοήμερα Σχολεία της χώρας μας - λόγω της έλλειψης σχετικών ερευνών και μελετών- επιδιώκεται η διατύπωση συγκεκριμένων προτάσεων για τη βελτίωση της λειτουργίας των σχολείων αυτών με άξονα την ένταξη και αξιοποίηση δημιουργικών δραστηριοτήτων ελεύθερου χρόνου στο πρόγραμμά τους.

1. Η σημασία του ελεύθερου χρόνου στην εποχή μας

Αν κοιτάξουμε προς το παρελθόν, δε θα βρούμε καμιά άλλη γενιά, η οποία να διέθετε τόσο πολύ ελεύθερο χρόνο, να κατείχε τόσα υλικά μέσα και να είχε τόση μόρφωση όσο η σημερινή. Έχουμε ήδη εγκαταλείψει τη λεγόμενη κοινωνία της εργασίας, στην οποία ζούσαμε για να δουλεύουμε, και βιώνουμε μία πολυσύνθετη κοινωνική πραγματικότητα, στην οποία δουλεύουμε για να ζούμε. Ο τρόπος με τον οποίο οργανώνουμε και διευθετούμε τον ελεύθερο χρόνο στην εποχή μας αποκτά πρωταρχική σημασία και εμφανίζεται εξίσου σημαντικός με τον τρόπο που οργανώνεται και κατανέμεται ο χρόνος εργασίας στον επαγγελματικό τομέα. Η ραγδαία αύξηση του ελεύθερου χρόνου σε σχέση με το παρελθόν θέτει το πρόβλημα της ανάπτυξης μίας συνειδητής και κριτικής στάσης και συμπεριφοράς ελεύθερου χρόνου.

Το πρόβλημα της διευθέτησης του ελεύθερου χρόνου σήμερα δεν αφορά βέβαια μόνον τους ενήλικες, αλλά και τη νέα γενιά, η οποία συχνά διακατέχεται από αισθήματα απομόνωσης και ανίας και γενικότερα από αρνητικά συναισθήματα που σε πολλές περιπτώσεις μετατρέπονται σε επιθετικότητα, χρήση βίας, αδιαφορία, φυγή προς εξαρτησιογόνες ουσίες κ.ά.π. Οι μαθητές, ήδη από την παιδική ηλικία, περνούν πολλές ώρες της ημέρας μπροστά σε μία οθόνη και βιώνουν μέσω των Μ.Μ.Ε. τη ζωή από δεύτερο χέρι, ενώ ταυτόχρονα μέσα από τον καταιγισμό της διαφήμισης οδηγούνται στην εμπορευματοποίηση του ελεύθερου χρόνου και εθίζονται στην επιδίωξη της ευτυχίας, κυρίως μέσα από την κατανάλωση υλικών αγαθών. Αυτό έχει αλλοιώσει την έννοια της ευτυχίας, η οποία ταυτίζεται με την επιτυχία και επιτυχημένος θεωρείται εκείνος που μπορεί να εξασφαλίσει για τον εαυτό του τα ποικίλα καταναλωτικά αγαθά. Οι σύγχρονες αναπτυγμένες κοινωνίες φαίνεται να εγκαταλείπουν τα παιδιά της ευημερίας σε ένα ανοικτό μέλλον, με πολύ ελεύθερο χρόνο, λιγότερο χρόνο εργασίας και ακόμη λιγότερη διάθεση κοινωνικής προσφοράς και συλλογικής δράσης (Opaschowski, 1996, 254).

Οι στάσεις και οι συμπεριφορές που αναπτύσσονται σε σχέση με τον ελεύθερο χρόνο κατά τη διάρκεια της παιδικής και εφηβικής ηλικίας είναι καθοριστικής σημασίας, δεδομένου ότι παγιώνονται και αναπαράγονται σε όλη

την υπόλοιπη ζωή του ανθρώπου. Από κοινωνιολογικές έρευνες προκύπτει ότι το 90% των δραστηριοτήτων ελεύθερου χρόνου διαμορφώνεται και σταθεροποιείται μέχρι την ηλικία των 19 χρόνων και ότι αργότερα, ακόμη και μετά από τη συνταξιοδότηση και παρά τη διά βίου μάθηση, πολύ δύσκολα προστίθενται νέες δραστηριότητες στο προσωπικό στίλ ελεύθερου χρόνου του ενήλικα. Στην περίπτωση μάλιστα που υιοθετούνται νέες ασχολίες και δραστηριότητες σε μεγαλύτερη ηλικία, αυτές δεν είναι τόσο αποτέλεσμα πληροφόρησης και παρότρυνσης, όσο αποτέλεσμα έντονης κοινωνικής αλληλεπίδρασης και άμεσης επιρροής από οικεία πρόσωπα (π.χ. αλλαγή συντρόφου ζωής) (Rudiger, 1974).

Το προσωπικό στίλ ελεύθερου χρόνου επηρεάζεται και διαμορφώνεται βέβαια από την οικογένεια, τους φίλους και γνωστούς, το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον, από το ίδιο το άτομο και τις κοινωνικοοικονομικές, μορφωτικές ή γενετικές «προδιαγραφές» του, αλλά ως ένα βαθμό και από το σχολείο, που αποτελεί ένα σημαντικό παράγοντα της δευτερογενούς κοινωνικοποίησης του παιδιού. Είναι πολύ πιο εύκολο κατά τη διάρκεια των πρώτων χρόνων της ζωής του ανθρώπου να διαμορφωθούν στάσεις και συμπεριφορές εκεί που δεν υπάρχουν, παρά να τροποποιηθούν εκ των υστέρων οι ήδη υπάρχουσες (Πυργιωτάκης, 1999, 401). Στην ηλικία αυτή μπορούν να αναπτυχθούν ικανότητες και δεξιότητες που βοηθούν: α) στην ευέλικτη κατανομή και διαμόρφωση του ελεύθερου χρόνου με βάση τις προσωπικές ανάγκες και τις υφιστάμενες συνθήκες, β) στη συνειδητή επιλογή ανάμεσα σε πολλαπλές προσφορές και δυνατότητες, γ) στη λήψη αποφάσεων και την ανάληψη πρωτοβουλιών, δ) στην αυτοδιάθεση του ατόμου και στην ελεύθερη συμπεριφορά χωρίς εξωτερικούς εξαναγκασμούς και πίεση για επιδόσεις (Elias, 1984).

2. Ο ελεύθερος χρόνος στο παραδοσιακό σχολείο

Ο ρόλος του σχολείου σήμερα επικεντρώνεται στη διδασκαλία και στην αποτελεσματικότητά της, ενώ από την άλλη παρατηρείται μία υποχώρηση της παιδαγωγικής του δυναμικής και του κοινωνικοποιητικού του ρόλου (Λάμνιας, 2001. Ξωχέλλης, 1997-98). Το σχολείο, προσανατολισμένο κυρίως σε γνωστικές επιδόσεις, αφήνει ανικανοποίητες μία σειρά από ατομικές ή συλλογικές ανάγκες, τις οποίες προσπαθεί να καλύψει ο μαθητής στον ελεύθερο χρόνο του. Το φαινόμενο αυτό επαναλαμβάνεται και αργότερα στη σχέση επαγγελματικής εργασίας και ελεύθερου χρόνου. Ο μαθητής στον ελεύθερό του χρόνο εκτός σχολείου έχει τη δυνατότητα να παίζει, να διασκεδάζει, να ασχολείται με δραστηριότητες που ικανοποιούν τις ψυχοσωματικές του ανάγκες, να συναναστρέφεται φίλους και ομάδες συνομηλίκων ή ακόμα και να μην κάνει

απολύτως τίποτα. Διαθέτει δηλαδή όπως αυτός θέλει μεγάλο μέρος του χρόνου του, με δική του ελεύθερη επιλογή, μόνος ή μαζί με την παρέα του, χωρίς τους περιορισμούς που επιβάλλει η σχολική ζωή. Αντίθετα, ο ελεύθερος χρόνος στο σχολείο διαφοροποιείται σε σχέση με τον εξωσχολικό και εμφανίζει τα εξής χαρακτηριστικά γνωρίσματα:

α) *Ο ελεύθερος σχολικός χρόνος ως χρόνος αντιστάθμισης*

Στο ημιημερήσιο σχολείο ο ελεύθερος χρόνος εξαντλείται συνήθως στα διαλείμματα και στις εκδρομές, χωρίς βέβαια να συμπεριλαμβάνεται στους σκοπούς του Αναλυτικού Προγράμματος. Ενώ κατά τη διάρκεια της διδασκαλίας ο δάσκαλος δίνει την κατευθυντήρια γραμμή, στο διάλειμμα ο μαθητής είναι αυτός που αποφασίζει και δρα για τον εαυτό του. Το διάλειμμα είναι για το μαθητή ένα καταφύγιο, στο οποίο ικανοποιούνται και εκπληρώνονται συγκεκριμένες προσωπικές ή ομαδικές επιθυμίες και ανάγκες, και το οποίο λειτουργεί ως αντιστάθμισμα στην ανία και την πλήξη της διδασκαλίας. Για το λόγο αυτό οι μαθητές εκφράζονται πάντα με ενθουσιασμό για τα διαλείμματα και τα θεωρούν ως προνομιούχο χρόνο ελευθερίας, κίνησης και παιχνιδιού.

Πράγματι, οι μαθητές στο διάλειμμα παίζουν και συζητούν ελεύθερα, συγκρούονται και επιλύουν συγκρούσεις, εκτονώνονται σωματικά και ψυχικά και αναπτύσσουν μεταξύ τους έναν κώδικα επικοινωνίας, που συχνά διαφέρει πολύ από αυτόν που παρατηρείται στη διάρκεια της διδασκαλίας. Ωστόσο, σε πολλές περιπτώσεις το σχολικό διάλειμμα λόγω της φύσης του, του περιορισμένου χρόνου και των ακατάλληλων χώρων, δεν ευνοεί τη φυσική χαλάρωση των μαθητών, τη δυνατότητα για ουσιαστική επικοινωνία και επαφές, ενώ αντιθέτως, πολλές φορές, προωθεί την επιθετικότητα και τη βία.

Παρόμοιες διαπιστώσεις ισχύουν και για τις σχολικές εκδρομές, οι οποίες κατά κανόνα αποτελούν ένα «μεγάλο διάλειμμα», το οποίο απαλλάσσει και ανακουφίζει τους μαθητές από τις υποχρεώσεις της διδασκαλίας. Ο εκπαιδευτικός χαρακτήρας των εκδρομών και η σύνδεσή τους με τη σχολική εργασία αποτελούν μάλλον την εξαίρεση στον κανόνα, αφού στις περισσότερες περιπτώσεις οι εκδρομές δεν αξιοποιούνται παιδαγωγικά, αλλά λειτουργούν και αυτές ως χρόνος εκτόνωσης, αντιστάθμισης και ξεκούρασης σε σχέση με την πίεση των σχολικής καθημερινότητας.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, ο ελεύθερος χρόνος στο σημερινό σχολείο ανήκει στο *άτυπο αναλυτικό πρόγραμμα* και λειτουργεί ως ένα *υπόλοιπο χρόνου* ή, στην καλύτερη περίπτωση, ως ένα συμπλήρωμα που λειτουργεί προστατευτικά για το σχολείο και τη διδασκαλία. Γίνεται κατανοητός ως χρόνος ανάπαυσης και χρόνος συμψηφισμού, αντισταθμίζει δηλαδή την ένταση και τα

προβλήματα που προκύπτουν από τη διδασκαλία, εξισορροπεί καταπιεσμένες ανάγκες και κινητικούς περιορισμούς και ξεκουράζει από τον φόρτο της διδασκαλίας. Υπ' αυτήν την έννοια, ο ελεύθερος χρόνος στο τυπικό σχολείο θεωρείται πολύτιμος και απαραίτητος για την ισόρροπη ανάπτυξη του μαθητή, αν και συχνά θεωρείται ως ανεπαρκής. Σε κάθε περίπτωση πάντως δε συνδέεται με τη σχολική εργασία, με αποτέλεσμα ο ελεύθερος χρόνος και η διδασκαλία να αποτελούν δύο αντιθετικές περιστάσεις της σχολικής ζωής, που λειτουργούν ως ξεχωριστές νησίδες αποκομμένες μεταξύ τους.

β) Η αγωγή για τον ελεύθερο χρόνο στο σχολείο

Επιπλέον, στο παραδοσιακό σχολείο απουσιάζει η αγωγή για τον ελεύθερο χρόνο, αφού δεν συμπεριλαμβάνεται στα αναλυτικά προγράμματα, ούτε υπάρχουν τα χρονικά περιθώρια για την πραγμάτωσή της. Οι διαδικασίες απόκτησης ικανοτήτων και γνώσεων που θεωρούνται σημαντικές για τον ελεύθερο χρόνο του μαθητή είναι υποβαθμισμένες και τις περισσότερες φορές περιορίζονται στη Γυμναστική, τη Μουσική και την Αισθητική Αγωγή. Τα γνωστικά αυτά αντικείμενα μεταδίδουν βέβαια γνώσεις και περιεχόμενα που έχουν σχέση με το τι μπορεί να κάνει κανείς στον ελεύθερο χρόνο του, αλλά δεν παρακινούν για το πώς μπορεί κανείς να χρησιμοποιήσει ατομικά τον ελεύθερό του χρόνο με τον καλύτερο τρόπο.

Η αγωγή του ελεύθερου χρόνου λοιπόν αφήνεται στην τύχη και είναι παιδαγωγικά ανεπαρκής. Συχνά περιορίζεται στο χρονικό διάστημα κατά το οποίο χαλαρώνει η διδασκαλία και ο δάσκαλος συζητά ελεύθερα με τους μαθητές διάφορα θέματα, τους ρωτάει πώς πέρασαν την προηγούμενη ημέρα, το Σαββατοκύριακο ή στις διακοπές (Θωϊδης, 2000).

γ) Σχολειοποίηση του εξωσχολικού χρόνου του μαθητή

Το σχολείο στη χώρα μας, είτε λόγω παραδοσιακών αντιλήψεων και πρακτικών, είτε λόγω της περιορισμένης χρονικής του διάρκειας, εξακολουθεί να μην εντάσσει την αγωγή για τον ελεύθερο χρόνο στο πρόγραμμά του, ενώ ταυτόχρονα αδυνατεί να σχεδιάσει και να αξιοποιήσει περιστάσεις ελεύθερου χρόνου και να τις συνδέσει με τη μάθηση και την ολόπλευρη ανάπτυξη της προσωπικότητας του μαθητή.

Δεν είναι βέβαια τυχαίο το γεγονός ότι μαθητές και γονείς προσπαθούν να καλύψουν το κενό αυτό, αξιοποιώντας τις δυνατότητες που προσφέρει (και έρχεται να καλύψει) η ιδιωτική εκπαίδευση. Η αδυναμία του σχολικού θεσμού να ανταποκριθεί ικανοποιητικά στις πολυποίκιλες ανάγκες της ελληνικής οικογένειας συμβάλλει καθοριστικά στην άνθηση της κάθε είδους παραπαιδείας: φροντιστήρια ή ιδιαίτερα μαθήματα για προετοιμασία των μαθημά-

των του σχολείου, ξένες γλώσσες, Η/Υ, χορός, μουσική κτλ. Η κατάσταση αυτή έχει ως αποτέλεσμα τη σημαντική ελάττωση του ελεύθερου χρόνου του μαθητή, ο οποίος είναι αναγκασμένος (συνήθως με έναν από τους δύο γονείς στο ρόλο του ταξιτζή) να περνά πολλές ώρες της ημέρας του είτε καθ' οδόν είτε στα φροντιστήρια και στα ιδιαίτερα μαθήματα. Επιπροσθέτως, το σημερινό σχολείο επιβαρύνει και άμεσα τον εξωσχολικό ελεύθερο χρόνο του μαθητή, αφού του αναθέτει υποχρεώσεις και σχολικές εργασίες, συχνά υπερβολικά απαιτητικές σε κόπο και χρόνο, πολλές από τις οποίες θα μπορούσαν να καλύπτονται στη διάρκεια του σχολικού προγράμματος.

Οι συνέπειες της κατάστασης, που περιγράψαμε συνοπτικά παραπάνω, είναι προφανείς: το σχολείο είτε άμεσα είτε έμμεσα ελαττώνει σημαντικά τον ελεύθερο χρόνο του μαθητή και συμβάλλει έτσι στη λεγόμενη σχολειοποίησή του, μετατρέπει δηλαδή την εκτός σχολείου καθημερινότητα του μαθητή σε ένα δεύτερο «σχολείο». Το γεγονός αυτό διαπιστώνεται και από εμπειρικές έρευνες, σύμφωνα με τις οποίες, οι εξωσχολικές υποχρεώσεις των μαθητών δεσμεύουν το μεγαλύτερο μέρος του εξωσχολικού χρόνου (2/3), με αποτέλεσμα να περιορίζεται αισθητά ο ελεύθερος χρόνος των παιδιών (Θωίδης, ό.π.).

Είναι αξιοσημείωτο πως σε πολλές περιπτώσεις οι μαθητές των σχολείων μας και ιδιαίτερα στο δεύτερο κύκλο της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, διαθέτουν κατά πολύ λιγότερο ελεύθερο χρόνο από ό,τι οι εργαζόμενοι. Το φαινόμενο αυτό παρουσιάζεται δηλαδή αντιστρόφως ανάλογο με εκείνο που παρατηρείται στον κόσμο των ενηλίκων, όπου η διεύρυνση του ελεύθερου χρόνου είναι πλέον κανόνας. Αποκτά δε ιδιαίτερη βαρύτητα για τη συμπεριφορά του μελλοντικού ενήλικα στον ελεύθερο χρόνο, γιατί στερεί από το παιδί τη βιωματική σχέση με το χρόνο αυτό. Κατά συνέπεια μπορούμε να αναρωτηθούμε, εάν και ως ποιο βαθμό η υπερβολική σχολειοποίηση του ελεύθερου χρόνου πολλών Ελλήνων μαθητών με την παρεπόμενη στέρηση της δυνατότητάς τους για παιγνίδι και για αυθεντικές εμπειρίες έχει αρνητικές επιδράσεις στην ανάπτυξη της προσωπικότητάς τους. Η απάντηση στο ερώτημα αυτό δεν είναι εύκολη, δεδομένου ότι οι όποιες αρνητικές επιδράσεις της σχολειοποίησης του ελεύθερου χρόνου στην προσωπικότητα του μαθητή μόνον μακροπρόθεσμα μπορούν να διερευνηθούν και να εντοπιστούν.

Πρέπει πάντως να τονίσουμε ιδιαίτερα το γεγονός ότι ο εξωσχολικός χρόνος των Ελλήνων μαθητών δεν εμφανίζεται μόνο ως ένας συμπληρωματικός χρόνος σχολικής μάθησης, ως *κεφάλαιο επένδυσης* με στόχο την επιτυχημένη σχολική πορεία και τις μελλοντικές ευκαιρίες για επαγγελματική σταδιοδρομία (π.χ. φροντιστήρια και ιδιαίτερα), αλλά αποτελεί ταυτόχρονα μία ευκαιρία για την οικογένεια να προσφέρει στο παιδί της τις ικανότητες και δεξιότητες που συμβάλλουν στην ολόπλευρη ανάπτυξη της προσωπικότητάς

του και τις οποίες δεν παρέχει το σημερινό σχολείο (π.χ. αθλητικές δραστηριότητες, μπαλέτο, εκμάθηση μουσικού οργάνου, ζωγραφική, δεύτερη ξένη γλώσσα κτλ.). Το κενό αυτό προσπαθούν να καλύψουν τα ιδιωτικά σχολεία που λειτουργούν στη χώρα μας προσφέροντας επιπλέον δραστηριότητες και δυνατότητες πολιτιστικού χαρακτήρα, οι οποίες λειτουργούν ως δέλεαρ για τους «καταναλωτές» της εκπαίδευσης, δηλαδή για γονείς και μαθητές.

Οι παραπάνω διαπιστώσεις σκιαγραφούν δύο σημαντικές διαστάσεις της σημερινής κρίσης του ελληνικού σχολείου: την αναποτελεσματικότητά του όσον αφορά την παροχή των απαραίτητων γνωστικών εφοδίων στους μαθητές του, αλλά και την αδυναμία του να ανταποκριθεί στον παιδαγωγικό και προπάντων στον πολιτιστικό του ρόλο.

δ) Η ανισότητα στον ελεύθερο χρόνο

Είναι προφανές ότι η μετάθεση αρμοδιοτήτων από το δημόσιο σχολείο στο ιδιωτικό σχολείο έχει αρνητικές επιπτώσεις όσον αφορά στην επίτευξη της ισοσύτητας ευκαιριών στην εκπαίδευση. Αυτό που θέλουμε να τονίσουμε εδώ είναι το γεγονός ότι η εκπαιδευτική ανισότητα πλήττει τους μαθητές από τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα *όχι μόνον στον τομέα της διδασκαλίας και μάθησης και κατ' επέκταση στην σχολική επιτυχία* (γεγονός που έχει αναλυθεί και τεκμηριωθεί επαρκώς από πολυάριθμες έρευνες), αλλά και στον τομέα του ελεύθερου χρόνου. Οι μαθητές από τα μεσαία ή τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα έχουν κατά κανόνα πλήθος ευκαιριών να καλλιεργήσουν τις κλίσεις και τα ενδιαφέροντά τους, να ικανοποιήσουν ανάγκες και επιθυμίες ελεύθερου χρόνου, να αποκτήσουν κίνητρα και ερεθίσματα για δημιουργικές δραστηριότητες και γενικώς να διαμορφώσουν μία περισσότερο ποιοτική σχέση με τον ελεύθερο χρόνο, γεγονός που με τη σειρά του επιδρά θετικά στη σχολική επιτυχία, αλλά και στη σφαιρική ανάπτυξη της προσωπικότητας.

Αντίθετα, τα παιδιά από τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα δεν έχουν τις ευκαιρίες αυτές και, ζώντας σε ένα περιορισμένο περιβάλλον, εξαντλούν τις δυνατότητες ανάπτυξής τους στην «κοινωνικοποίηση του δρόμου», στο ποδόσφαιρο, την τηλεόραση αλλά και σε περιστάσεις ζωής που σε ορισμένες περιπτώσεις συνδέονται με την εμφάνιση παραβατικής συμπεριφοράς. Αν, λοιπόν, το σχολείο καταφέρει να υπερβεί τις παραδοσιακές του αδυναμίες και ελλείψεις και μπορέσει να προσφέρει ένα πλούσιο σε ερεθίσματα και δημιουργικές δραστηριότητες περιβάλλον, τότε είναι προφανές πως πρωτίστως θα ωφεληθούν τα παιδιά που προέρχονται από τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα, γεγονός που με τη σειρά του θα συμβάλει κατά τι στην άμβλυνση της εκπαιδευτικής ανισότητας.

ε) *Οι ανάγκες των ίδιων των μαθητών*

Ο απεγκλωβισμός του σχολείου από την κυριαρχία της διδασκαλίας και των ακαδημαϊκών επιδόσεων και η λειτουργία του ως χώρου ζωής με αυθεντικές εμπειρίες των μαθητών και με δημιουργικές δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου, όχι μόνο μπορεί να συμβάλει στην αντιμετώπιση κοινωνικών και παιδαγωγικών προβλημάτων, αλλά και να ανταποκριθεί στις ανάγκες και επιθυμίες των ίδιων των παιδιών.

Από ερευνητικά δεδομένα προκύπτει ότι τα 2/3 των μαθητών του δημοτικού σχολείου στη χώρα μας δηλώνουν ικανοποιημένα στον ελεύθερο χρόνο τους, ενώ περίπου το 1/3 εκφράζει χαμηλό βαθμό ευχαρίστησης. Ο βαθμός ανίας, δυσαρέσκειας και παθητικότητας που καταγράφεται στον ελεύθερο χρόνο των μαθητών εμφανίζεται αυξημένος και ερμηνεύεται ως αδυναμία σχεδιασμού και δημιουργικής διαμόρφωσης του ελεύθερου χρόνου, γεγονός που, μεταξύ άλλων, συνδέεται με την απουσία της αγωγής για τον ελεύθερο χρόνο στο σημερινό σχολείο (Θωϊδής, 2000). Από την ίδια έρευνα προκύπτει ότι στην πλειοψηφία τους τα παιδιά επιθυμούν να περνούν τον ελεύθερο χρόνο τους μαθαίνοντας και βιώνοντας καινούργια πράγματα (74,6%). Οι μαθητές εκφράζουν έντονη την ανάγκη για δημιουργικές δραστηριότητες και για δυνατότητες ανάληψης προσωπικής πρωτοβουλίας στον ελεύθερο χρόνο τους. Για αρκετούς μαθητές ο ελεύθερος χρόνος επαρκεί (44,3%), ενώ ένα αξιοσημείωτο ποσοστό 10,2% δηλώνει ότι δεν έχει καθόλου ελεύθερο χρόνο (ό.π.).

Είναι πάντως ενθαρρυντικό το γεγονός ότι ο ελεύθερος εξωσχολικός χρόνος των μαθητών γίνεται αντιληπτός από τα περισσότερα παιδιά ως χρόνος που προσφέρεται για κοινωνικές επαφές, αλλά και ως χρόνος τον οποίο θέλουν να διαμορφώνουν και να καλύπτουν συνειδητά και αυτόνομα αποφασίζοντας μόνοι για τις δραστηριότητές τους. Είναι εμφανής η προτίμηση των μαθητών για αυθόρμητες και μη ελεγχόμενες παιγνιώδεις δραστηριότητες ομαδικού χαρακτήρα, οι οποίες λαμβάνουν χώρα σε εξωτερικούς χώρους. Όταν αυτό δεν είναι δυνατό, περιορίζονται σε δραστηριότητες που λειτουργούν αναπληρωματικά και τέτοιες είναι συνήθως οι εσωτερικές δραστηριότητες, όπως για παράδειγμα η τηλεόραση. Διαπιστώνεται επίσης η έντονη επιθυμία των μαθητών για προσφορά δραστηριοτήτων από τη μεριά του σχολείου το απόγευμα (ό.π.). Τέτοιες προσφορές ελεύθερου χρόνου μπορούν να αποτελέσουν μία σημαντική συμβολή στην ποιότητα της σχολικής ζωής.

3. Η ανάγκη ένταξης του ελεύθερου χρόνου στο Ολοήμερο Σχολείο

Με βάση την κριτική που ασκείται στο παραδοσιακό σχολείο και τις νέες κοινωνικές συνθήκες που διαμορφώνονται σε σχέση με τον ελεύθερο χρόνο, υ-

ποστηρίζεται σήμερα η άποψη ότι ο ρόλος του σχολείου οφείλει να επεκταθεί και, μεταξύ άλλων, να συμπεριλάβει αρμοδιότητες που συνδέονται με την εκμάθηση και εξάσκηση ικανοτήτων για τον ελεύθερο χρόνο των μαθητών και αυριανών πολιτών. Εάν το σχολείο επιθυμεί πραγματικά να θέσει ως βασικό σκοπό την προετοιμασία του μαθητή, όχι μόνον για το χώρο της εργασίας, αλλά και για τον ελεύθερο χρόνο του και τη ζωή γενικά, τότε οφείλει να ανανεώσει τους τρόπους μετάδοσης και τα περιεχόμενα της γνώσης, καθώς και την οικειοποίηση τρόπων συμπεριφοράς κατά τη δευτερογενή κοινωνικοποίηση του παιδιού. Η αγωγή και η συμβουλευτική για θέματα που σχετίζονται με την κατανάλωση, τη διαφήμιση, τα Μ.Μ.Ε., τον πολιτισμό, τις κλίσεις και τα ενδιαφέροντα των μαθητών και γενικότερα με τον ελεύθερο χρόνο θα πρέπει να αποτελέσουν περιοχές μάθησης του σχολείου και μάλιστα με πρακτικό περιεχόμενο.

Η ένταξη του ελεύθερου χρόνου στο σχολείο έχει ως σκοπό να βοηθήσει τους μαθητές να μάθουν να διαμορφώνουν δημιουργικά και να βιώνουν συνειδητά τον ελεύθερο χρόνο τους, αλλά και να αντιλαμβάνονται και να συνειδητοποιούν τις δυνατότητες της συλλογικής διαμόρφωσης της ζωής τους. Αποσκοπεί δηλαδή στην ανάπτυξη της ικανότητας των μαθητών για αυτόνομη συμπεριφορά από τη μια και συλλογική δράση από την άλλη, μέσω της δυνατότητας που πρέπει να τους παρέχει το σχολείο να επηρεάζουν και να επιλέγουν τα περιεχόμενα και την πορεία των δραστηριοτήτων ελεύθερου χρόνου, να παίρνουν αποφάσεις και να επιλύουν τυχόν συγκρούσεις. Με τον τρόπο αυτό διευρύνονται οι μαθητικές εμπειρίες που έχουν σχέση με την κοινωνικοποίηση, δεδομένου ότι οι μαθητές μπορούν να αξιοποιούν ως ένα βαθμό το σχολικό χρόνο και χώρο για την ανάπτυξη φιλικών ή ομαδικών σχέσεων. Η προσφορά δημιουργικών δραστηριοτήτων ελεύθερου χρόνου στο σχολείο βοηθάει τους μαθητές να αναπτύξουν ολόπλευρα την προσωπικότητά τους και συμβάλλει ώστε το σχολείο να γίνεται ευχάριστο και ελκυστικό για τους μαθητές του, ή και να μετατρέπεται σε ένα ζωντανό κύτταρο πολιτισμού της τοπικής κοινωνίας.

Είναι προφανές ότι τόσο η προσπάθεια να εισάγουμε την αγωγή για τον ελεύθερο χρόνο στο σημερινό σχολείο, όσο και η ένταξη και αξιοποίηση του ελεύθερου χρόνου στην καθημερινή σχολική πράξη προϋποθέτουν αλλαγές στην οργάνωση και τη λειτουργία του παραδοσιακού σχολείου. Ο απεγκλωβισμός από τη μονομέρεια των ακαδημαϊκών μαθημάτων, η οποία χαρακτηρίζει το τυπικό σχολείο και η αξιοποίηση του ελεύθερου χρόνου με τρόπο ώστε το σχολικό πρόγραμμα να ακολουθεί τους βιολογικούς ρυθμούς των παιδιών, μπορούν να επιτευχθούν ακόμη και στα στενά χρονικά πλαίσια του ημιμερησίου σχολείου. Πολλά τέτοια παραδείγματα ανανέωσης του σχολικού θεσμού

με βάση τις αρχές του ολοήμερου, αλλά με ελάχιστη μόνον επιμήκυνση του σχολικού προγράμματος, έχουμε σε ημιημερήσια σχολεία που λειτουργούν σήμερα στον ευρωπαϊκό χώρο (Χανιωτάκης, 2001α).

Ωστόσο, ως προνομιακό πεδίο άσκησης της αγωγής του ελεύθερου χρόνου και ένταξής του στο σχολικό πρόγραμμα εμφανίζεται το Ολοήμερο Σχολείο. Αυτό δε συμβαίνει μόνον λόγω του διευρυμένου χρονικού του ορίζοντα - άλλωστε όπως τονίστηκε παραπάνω «ολοήμερο» δε σημαίνει, και δεν πρέπει να σημαίνει, περισσότερο σχολείο, δηλαδή διδασκαλία από το πρωί μέχρι το απόγευμα. Αντίθετα, η λειτουργία του ολοήμερου στηρίζεται στη δημιουργία προϋποθέσεων, ώστε να εξασφαλιστεί περισσότερος ελεύθερος χρόνος για τη διαμόρφωση της σχολικής ζωής, περισσότερος χρόνος για κοινωνική μάθηση και για ατομικές ή ομαδικές δημιουργικές δραστηριότητες και γενικά περισσότερες δυνατότητες για την ολόπλευρη ανάπτυξη της προσωπικότητας του μαθητή.

Εάν πράγματι θέλει το Ολοήμερο Σχολείο να μην αποξενωθεί από τη ζωή και να μη σταματά εκεί που ξεκινάει η πραγματική ζωή των μαθητών το απόγευμα, αλλά να λειτουργεί ως χώρος αυθεντικών εμπειριών και βιωμάτων, όπως τονίζουν οι υποστηρικτές του, τότε θα πρέπει ο σχολικός χρόνος να οικειοποιηθεί χαρακτηριστικά γνωρίσματα του καθημερινού χρόνου των παιδιών: τη δυνατότητα αυτοδιάθεσης και ανάπαυσης, την προαιρετική συμμετοχή σε δραστηριότητες, αλλά και την ελευθερία επιλογών, την ανάπτυξη κλίσεων και ενδιαφερόντων, την παρέα με φίλους, την ελάττωση της πίεσης για γνωστικές επιδόσεις, τον παιγνιώδη χαρακτήρα των προσφερόμενων δραστηριοτήτων κτλ.

Αν δεν επιδιωχθούν τα παραπάνω, τότε κινδυνεύουμε να δημιουργήσουμε έναν τύπο σχολείου πολύ επαχθέστερο από το σημερινό, δεδομένου ότι οι μαθητές θα παραμένουν επί πολύ περισσότερο χρόνο σε αυτό. Με άλλα λόγια, σε μια εποχή όπου το παραδοσιακό σχολείο δέχεται έντονη κριτική και αμφισβητείται ακόμη και η ανάγκη της ύπαρξής του θα ήταν παράλογο να προτείνει κάποιος τη διεύρυνση της λειτουργίας του σε ολοήμερη βάση (Βρεττός, 2001). Ωστόσο, ακριβώς επειδή ο κίνδυνος της *σχολειοποίησης* και της *ιδρυματοποίησης* του ελεύθερου χρόνου των μαθητών είναι υπαρκτός στο Ολοήμερο Σχολείο, για το λόγο αυτό επιβάλλεται η ένταξη πολλών δραστηριοτήτων ελεύθερου χρόνου στο σχολικό πρόγραμμα, έτσι ώστε το σχολείο να γίνει ένας *τόπος ζωής*, όπου μπορεί ο μαθητής να κάνει πολλά από τα πράγματα που ούτως ή άλλως θα έκανε, αν ήταν εκτός σχολείου. Αν λοιπόν επιδιώκαμε να διευρύνουμε χρονικά το πρόγραμμα του τυπικού σχολείου, χωρίς όμως να αλλάξει η σημερινή παραδοσιακή λειτουργία του, αυτό θα σήμαινε ότι ο μαθητής δεν θα ήταν ελεύθερος να διαθέσει το χρόνο του όπως αυτός

θα ήθελε και θα ήταν υποχρεωμένος να υφίσταται επί πολλές ώρες την ημέρα τους περιορισμούς του σχολικού προγράμματος και μάλιστα με ένα εξαντλητικό ωράριο διανοητικής εργασίας.

Στο ολοήμερο σχολείο προσφέρεται η δυνατότητα στους μαθητές και στους εκπαιδευτικούς για ελεύθερα επιλεγόμενες δραστηριότητες, καθώς και για αυτόνομες εργασίες, δηλαδή να σχεδιάζουν από κοινού και να δρουν με τον τρόπο που καθορίζουν οι ίδιοι, όπως ακριβώς συμβαίνει και στον εξωσχολικό ελεύθερο χρόνο. Έτσι μπορεί να πραγματοποιηθεί η σύνδεση της νοητικής, συναισθηματικής και κοινωνικής μάθησης με τις ανάγκες των ίδιων των μαθητών.

Συνοψίζοντας, οι σημαντικότεροι λόγοι που επιβάλλουν την ένταξη και την παιδαγωγική αξιοποίηση ποικίλων δραστηριοτήτων ελεύθερου χρόνου στο Ολοήμερο Σχολείο είναι οι εξής:

- α) Ανάγκη αγωγής για τον ελεύθερο χρόνο, δηλαδή ανάπτυξη ικανοτήτων των μαθητών, ώστε να διαμορφώνουν συνειδητά, δημιουργικά και αυτόνομα τον ελεύθερο χρόνο τους στο παρόν αλλά και στο μέλλον ως ενήλικες.
- β) Ανάγκη απεγκλωβισμού από τη μονομέρεια των ακαδημαϊκών επιδόσεων και δημιουργία ενός ευχάριστου και ελκυστικού σχολικού περιβάλλοντος που αναπτύσσει ισόρροπα την προσωπικότητα του μαθητή.
- γ) Αποφυγή του κινδύνου της *σχολειοποίησης* και *ιδρυματοποίησης* του ελεύθερου χρόνου των μαθητών, που εμπεριέχεται στη διεύρυνση του σχολικού ωραρίου.
- δ) Ανάγκη σύνδεσης της σχολικής εργασίας και μάθησης με τις κλίσεις, τα ενδιαφέροντα και τις δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου των μαθητών.

Οι παραπάνω λόγοι εξειδικεύονται και αποτελούν αντικείμενο έρευνας και μελέτης από την *Παιδαγωγική του ελεύθερου χρόνου* σε διεθνές επίπεδο.

4. Η Παιδαγωγική του Ελεύθερου Χρόνου¹ στο Ολοήμερο Σχολείο

Η νέα κοινωνική πραγματικότητα που διαμορφώνεται σε σχέση με τον ελεύ-

---

1. Το Μάρτιο του 1998 η επιτροπή Παιδαγωγικής ελεύθερου χρόνου της γερμανικής Κοινότητας των Επιστημών της Αγωγής αποφάσισε ομόφωνα τη μετονομασία της Παιδαγωγικής του ελεύθερου χρόνου σε Παιδαγωγική Έρευνα Ελεύθερου Χρόνου. Η νέα ονομασία κρίθηκε απαραίτητη προκειμένου να συμπεριλάβει ένα ευρύτερο φάσμα ερευνητικών στόχων και έναν πιο σαφή εμπειρικό προσανατολισμό, καθώς και ένα εντονότερο διεθνικό και διεπιστημονικό χαρακτήρα (Spektrum Freizeit, H.1, 1999). Στην παρούσα εργασία εξακολουθούμε να χρησιμοποιούμε τον όρο Παιδαγωγική του Ελεύθερου Χρόνου, ο οποίος διατηρεί το λειτουργικό του ρόλο στην παιδαγωγική πράξη.

θερο χρόνο επιφέρει αλλαγές στη σκοποθεσία της αγωγής, επιβάλλει την εισαγωγή στο σχολείο της αγωγής του ελεύθερου χρόνου και θέτει νέες απαιτήσεις από τις επιστήμες της αγωγής. Έτσι, τα τελευταία χρόνια έχει αναπτυχθεί ένας νέος επιστημονικός κλάδος, η Παιδαγωγική του ελεύθερου χρόνου, η οποία περιλαμβάνει απόψεις και προτάσεις, που επιδιώκουν να επηρεάσουν, όχι μόνον τον τρόπο με τον οποίο συμπεριφέρεται ο μαθητής στον ελεύθερο του χρόνο, αλλά και τις μελλοντικές του στάσεις και επιλογές ως ενήλικας. Αποσκοπεί, δηλαδή, στην ανάπτυξη της ικανότητας οργάνωσης και διάθεσης του συνολικού ατομικού χρόνου (σχολικού, εξωσχολικού, ελεύθερου) με απώτερο σκοπό την προσωπική αυτοπραγμάτωση. Το ζητούμενο είναι να αποκτήσει το άτομο προσωπική αρμοδιότητα ελεύθερου χρόνου, που σημαίνει την ικανότητα και ετοιμότητα του ατόμου να διαμορφώνει τον χρόνο ζωής του με υπευθυνότητα και αυτοπροσδιορισμό μέσα από μια νέα συνείδηση του χρόνου, η οποία εμπεριέχει ως κύριο στοιχείο τη συνειδητή αντιμετώπιση των διαφορετικών χρονικών συστημάτων και την ατομική προσαρμογή και ευελιξία μέσα σε αυτά (Freericks, 1996, 46). Η ανάπτυξη της αρμοδιότητας χρόνου μπορεί να καλλιεργηθεί στη νέα γενιά μέσα από την ευελιξία του σχολικού προγράμματος, την παροχή της δυνατότητας για ελεύθερες επιλογές και τη δυνατότητα συνδιαμόρφωσης του προγράμματος στο ολοήμερο σχολείο. Η Παιδαγωγική του ελεύθερου χρόνου στο σχολείο έρχεται να καλύψει έναν χώρο που βρίσκεται μεταξύ της Σχολικής Παιδαγωγικής και της Κοινωνικής Παιδαγωγικής (Struck, 1980, 63).

Μία βασική αρχή της Παιδαγωγικής του Ελεύθερου Χρόνου αποτελεί η ανάγκη σύνδεσης του ελεύθερου χρόνου του μαθητή με τη σχολική εργασία. Όπως ήδη αναφέρθηκε, η ανάγκη αυτή προκύπτει από τη διαπίστωση ότι στο σημερινό σχολείο ο ελεύθερος χρόνος και η σχολική εργασία αποτελούν για τους μαθητές δύο αντιθετικές έννοιες. Το σχολείο δηλαδή θέτει περιορισμούς, οι οποίοι κατά κανόνα δεν υπάρχουν στον ελεύθερο χρόνο του μαθητή, με αποτέλεσμα ο τελευταίος να βιώνει τον ελεύθερό του χρόνο ως μία απελευθέρωση από την πίεση και τους καταναγκασμούς της διδασκαλίας. Ωστόσο, μέσα στο σχολείο ο ελεύθερος από τη διδασκαλία χρόνος δεν πρέπει να αποτελεί έναν περιορισμένο χρόνο δράσης ή ένα υπόλοιπο χρόνου χωρίς οργάνωση. Ούτε πρέπει να αποτελεί ένα χρόνο - άλλοθι που θα αμβλύνει την υπερφόρτωση που προκύπτει από τη σχολική εργασία κατά τη διάρκεια της διδασκαλίας. Με άλλα λόγια, ο ελεύθερος σχολικός χρόνος δεν μπορεί να είναι ένας αντισταθμιστικός χρόνος, προκειμένου να γίνεται υποφερτό το στρες της μαθητικής εργασίας ή ένας ιδιαίτερος χρόνος με ποιότητα δραστηριοτήτων και βιωμάτων που δεν είναι εφικτή στη διδασκαλία.

Αυτό σημαίνει ότι η διδασκαλία και ο ελεύθερος από τη διδασκαλία χρό-

νος πρέπει να αποτελούν μία ενότητα. Ό,τι μεταδίδεται στη διδασκαλία μπορεί να εξασκείται και να βιώνεται μέσω επικοινωνίας και ποικίλων δραστηριοτήτων στον ελεύθερο από τη διδασκαλία χρόνο. Με τον τρόπο αυτό οι δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου εμπλουτίζουν, συμπληρώνουν και ενισχύουν τη μάθηση που επιτελείται στα επιμέρους γνωστικά αντικείμενα. Από την άλλη, η μάθηση, τα βιώματα και οι στάσεις που προάγονται στον ελεύθερο χρόνο (κοινωνική ευαισθησία, αυτονομία, αυτοπροσδιορισμός κ.ά.) επιδρούν στο χρόνο διδασκαλίας και τον αλλάζουν ποιοτικά στην κατεύθυνση του ανθρωπισμού και του εκδημοκρατισμού της διδασκαλίας (Kroner & Oppermann, 1978, 82). Ο ελεύθερος χρόνος και οι περιστάσεις ελεύθερου χρόνου των μαθητών μπορούν να γίνουν συχνά οι ίδιες περιεχόμενο διδασκαλίας. Θα πρέπει όμως να αποφεύγεται η μετατροπή του ελεύθερου χρόνου σε ένα είδος ψευδοδιδασκαλίας ή ομάδας εργασίας, γιατί τότε νοθεύεται η έννοια του ελεύθερου χρόνου. Υπενθυμίζουμε ότι η έννοια του ελεύθερου χρόνου έχει να κάνει περισσότερο με την ελευθερία επιλογών, την ευχαρίστηση, την αυτόβουλη και αυθόρμητη συμπεριφορά και όχι με τη συνεχή προσμονή από το παιδί να κάνει κάτι γεμάτο νόημα, με το γνωστό αποτέλεσμα να υπερπρογραμματίζεται η παιδική ηλικία και να χάνεται σε μεγάλο βαθμό η ελευθερία του (Burkhard, 2000, 39).

Μία δεύτερη βασική αρχή της Παιδαγωγικής του ελεύθερου χρόνου σχετίζεται με τον προσανατολισμό και τον προσδιορισμό των αναγκών των μαθητών στον ελεύθερό τους χρόνο. Αυτό σημαίνει ότι κατά το σχεδιασμό των δραστηριοτήτων ελεύθερου χρόνου στο σχολείο πρέπει να λαμβάνονται υπόψη οι ανάγκες των μαθητών, οι οποίες μπορούν να προσδιοριστούν μέσα από επαφές και συζητήσεις με τους ίδιους τους μαθητές. Βέβαια, ο προσδιορισμός των μαθητικών αναγκών και επιθυμιών δε σημαίνει οπωσδήποτε και την ικανοποίησή τους, δεδομένου ότι αυτές υπόκεινται στους περιορισμούς υπέρτερων βασικών παιδαγωγικών και ανθρώπινων αναγκών, ώστε να διασφαλίζεται η ομαλή ανάπτυξη του παιδιού και να αποφεύγονται τυχόν επιβλαβείς επιπτώσεις στην ψυχική, σωματική και πνευματική του υγεία. Πρωταρχική επιδίωξη του Ολοήμερου Σχολείου αποτελεί η ένταξη του ελεύθερου χρόνου στο σχολικό πρόγραμμα με τέτοιο τρόπο ώστε οι ανάγκες της αγωγής και μάθησης να συνδέονται με τα ενδιαφέροντα και τις ανάγκες των μαθητών (Appel & Rutz, 1998, 71).

Βασική αρχή της Παιδαγωγικής του ελεύθερου χρόνου αποτελεί, επίσης, η επιδίωξη να επηρεαστεί μακροπρόθεσμα η συμπεριφορά του μαθητή στον ελεύθερό του χρόνο. Αν θέλουμε να αξιοποιήσουμε παιδαγωγικά τις δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου στο Ολοήμερο Σχολείο και όχι απλώς να υπηρετήσουμε την απασχόληση και φύλαξη των παιδιών στις ελεύθερες από δι-

δασκαλία ώρες, τότε θα πρέπει να συνεκτιμηθούν και εκείνοι οι στόχοι μάθησης οι οποίοι σχετίζονται με τη μελλοντική συμπεριφορά του μαθητή στον ελεύθερο χρόνο, δηλαδή κατά την ενηλικίωσή του. Στην περίπτωση αυτή, πρωταρχική σημασία αποκτούν οι κοινωνικοί και συναισθηματικοί στόχοι μάθησης, οι οποίοι απαιτούν βάθος χρόνου για να επιτευχθούν. Οι στόχοι αυτοί αφορούν ικανότητες και στάσεις που συνδέονται με τον ελεύθερο χρόνο, όπως η επικοινωνία, η δημιουργικότητα, η ανάπαυση, η ανακάλυψη και η διατήρηση ενδιαφερόντων, η συμμετοχή στα κοινωνικά δρώμενα, η δυνατότητα αξιοποίησης των προσφορών ελεύθερου χρόνου, η ανάπτυξη προσωπικής ταυτότητας κ.ά. (Endrejat, 1977, 11). Με άλλα λόγια, ο μαθητής και αυριανός πολίτης μέσα από την Παιδαγωγική του ελεύθερου χρόνου αναπτύσσει ικανότητες οργάνωσης και διάθεσης του ελεύθερου χρόνου, έτσι ώστε να μπορεί να επιλέγει, να δημιουργεί, να αποφασίζει και να δρα με αυτονομία και υπευθυνότητα.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, δεν πρέπει να αντιλαμβανόμαστε την ένταξη του ελεύθερου χρόνου στο Ολοήμερο Σχολείο ως μία επιπρόσθετη λειτουργία ή ως ένα σύνολο επιπλέον δραστηριοτήτων, αλλά ως μία αρχή που διαπερνά όλο το σχολικό πρόγραμμα. Η διαπίστωση αυτή αποτελεί ίσως και τη σημαντικότερη διαφορά μεταξύ του Ολοήμερου Σχολείου και των προσθετικών μοντέλων, τα οποία λειτουργούν χωρίς ενιαίο πρόγραμμα πρωινής και μεταμεσημβρινής ζώνης (Χανιωτάκης, 2001α). Στο Ολοήμερο Σχολείο η Παιδαγωγική του ελεύθερου χρόνου αποτελεί μία βασική αρχή, η οποία εντάσσεται σε ένα ενιαίο παιδαγωγικό πλαίσιο ολοήμερης λειτουργίας, κάτι το οποίο δε συμβαίνει στα προσθετικά μοντέλα. Στο ολοήμερο ο ελεύθερος χρόνος δεν αποτελεί ένα υπόλοιπο χρόνου, χωρίς περιεχόμενο, που συμπληρώνει και αντισταθμίζει τη δεσμευτική παρουσία και την ακινησία του μαθητή στη σχολική τάξη, αλλά περιλαμβάνει ποιοτικούς χρόνους που αλληλεπικαλύπτονται και συνδέονται μεταξύ τους, προκειμένου να αρθεί η διάκριση ανάμεσα στη διδασκαλία και στον ελεύθερο χρόνο. Η μάθηση δεν επιτελείται μόνο μέσα στην αίθουσα διδασκαλίας αλλά και στο παιχνίδι, στα Projects και γενικώς στις δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου. Συνεπώς, το ζητούμενο είναι η σύνδεση των γνωστικών αντικειμένων που διδάσκονται στην τάξη με ορισμένες τουλάχιστον από τις δραστηριότητες αυτές.

Ειδικότερα στο Ολοήμερο Σχολείο η Παιδαγωγική του ελεύθερου χρόνου συναντάται σε διάφορες μορφές. Η *αγωγή για τον ελεύθερο χρόνο* γίνεται αντιληπτή ως μία καθολική αρχή που διέπει τη μάθηση και την οργάνωση της σχολικής ζωής με σκοπό τη συνεχή και συστηματική ανάπτυξη μίας συνειδητής και κριτικής συμπεριφοράς ελεύθερου χρόνου. Από την άλλη, υπάρχει η *θεωρία ελεύθερου χρόνου*, η οποία εντάσσεται σε επιμέρους μαθήματα του

σχολείου και αποσκοπεί στον εντοπισμό σημαντικών πηγών πληροφόρησης και στη μετάδοση γνώσεων και πληροφοριών σε σχέση με τον ελεύθερο χρόνο, όπως για παράδειγμα για τα Μ.Μ.Ε., την καταναλωτική συμπεριφορά, τις ατομικές και κοινωνικές λειτουργίες του ελεύθερου χρόνου κτλ. Η αγωγή για τον ελεύθερο χρόνο μπορεί να πραγματοποιείται, επίσης, με την εισαγωγή ι-διαίτερου γνωστικού αντικειμένου, το οποίο περιλαμβάνει πρακτικά θέματα ελεύθερου χρόνου που επιλέγονται ελεύθερα από τους μαθητές. *Το μάθημα ελεύθερου χρόνου* αποσκοπεί στην εξάσκηση της ικανότητας και ετοιμότητας του μαθητή για καλλιτεχνικές, χειρωνακτικές, τεχνικές και άλλες δραστηριότητες στον τομέα του παιχνιδιού, των σπορ, καθώς και στην κοινωνικοπολιτική περιοχή (βλ. κεφ. 5). Στο πνεύμα αυτό κινούνται και τα διάφορα Projects που εφαρμόζονται σε πολλά Ολοήμερα Σχολεία με θεματικές που άπτονται του ελεύθερου χρόνου (βλ. Opaschowski, 1996, 233. πρβλ. Endrejat, 1977, 9). Τέλος, η *εμφύχωση ελεύθερου χρόνου* αναφέρεται συνήθως στην παρώθηση και ενθάρρυνση του μαθητή, με τρόπο ώστε να κινητοποιηθεί και να αναπτύξει ενδιαφέροντα ελεύθερου χρόνου στα διαλείμματα, στις ελεύθερες ώρες, στον καθημερινό εξωσχολικό χρόνο ή ακόμη και στις διακοπές. Η εμφύχωση περιλαμβάνει παιγνιώδεις τρόπους διανοητικής άσκησης και προαιρετικές προσφορές ελεύθερου χρόνου, ώστε να αποκτήσει ο μαθητής την ανάλογη διάθεση να βιώσει αυθεντικές καταστάσεις μάθησης και επικοινωνίας, να ανακαλύψει τις κλίσεις του και τα ενδιαφέροντά του, να αναπτύξει τη δημιουργικότητά του και να συμμετέχει στην κοινωνική δράση και στη ζωή της κοινότητας.

Η Παιδαγωγική του ελεύθερου χρόνου, χωρίς να παραγνωρίζει τις βασικές ανάγκες του μαθητή που σχετίζονται με την ανάπαυση, τη διασκέδαση και τη χαλάρωση, επιδιώκει να συμβάλει στη δημιουργική διαμόρφωση της καθημερινότητάς του και στην ισόρροπη ανάπτυξη της προσωπικότητάς του μέσα από διαδικασίες αγωγής που συνδέονται με περιστάσεις του εξωσχολικού ελεύθερου χρόνου, όπως η κατανάλωση, το κυκλοφοριακό πρόβλημα, η υγεία, τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, η προστασία του περιβάλλοντος, η ισότητα των δύο φύλων, η ανάλυση και συνειδητοποίηση διαφορετικών στίλ ζωής, η αποδοχή του διαφορετικού, η συμβουλευτική σε θέματα σύναψης κοινωνικών επαφών και επίλυσης συγκρούσεων κ.ά. Όπως ακριβώς συμβαίνει στην εξωσχολική ζωή, έτσι και στο σχολείο είναι απαραίτητο να ικανοποιούνται οι ανάγκες των μαθητών και να εναλλάσσονται στη διάρκεια της σχολικής ημέρας η δραστηριότητα και η χαλάρωση, η έντονη προσπάθεια και η ξεκούραση, η συλλογική δράση και η αυτονομία, η κίνηση και η ηρεμία, η εξωστρέφεια και η περισυλλογή. Με άλλα λόγια, το ολοήμερο πρόγραμμα του σχολείου πρέπει να είναι *ρυθμιζόμενο*, να προσαρμόζεται δηλαδή στους βιολογικούς ρυθμούς

των μαθητών (Appel & Rutz, 1998, 141).

5. Μορφές του ελεύθερου χρόνου στο Ολοήμερο Σχολείο

α) Ελαστικό ωράριο έναρξης της σχολικής ημέρας

Σε πολλά Ολοήμερα Σχολεία πριν από την έναρξη των μαθημάτων προηγείται ένα ελαστικό χρονικό διάστημα προσέλευσης των μαθητών στο σχολικό χώρο, που συνήθως διαρκεί περίπου μία ώρα. Στο διάστημα αυτό οι μαθητές ασχολούνται με διάφορες δραστηριότητες που επιλέγουν οι ίδιοι, όπως για παράδειγμα, παιχνίδι, ανάγνωση, πηλός, κατασκευές κ.ά. Παράλληλα, ο χρόνος αυτός προσφέρει τη δυνατότητα στο δάσκαλο για κατ' ιδίαν συναντήσεις και συζητήσεις με τους μαθητές ή με τους γονείς που μεταφέρουν το παιδί τους στο σχολείο. Το ελαστικό ωράριο έναρξης, όπως και τα διαλείμματα, συνθέτουν ελεύθερο χρόνο χωρίς ισχυρά κανονιστικά και καθοδηγητικά στιλ διαπαιδαγώγησης, με δυνατότητες για προσωπική ικανοποίηση, χαλάρωση ή εκτόνωση του μαθητή (Mollenhauer, 2001, 110).

β) Μάθηση με τη μέθοδο Project

Η μέθοδος αυτή θεωρείται η γέφυρα μεταξύ της χαλαρής συμπεριφοράς στο σπίτι και της «τυπικής» του σχολείου, ή με άλλα λόγια η σύνδεση του ελεύθερου χρόνου με τη σχολική εργασία. Η βασική της ιδέα συνίσταται στη μάθηση μέσα από τη «σύνδεση του κεφαλιού, της καρδιάς και των χεριών», προσανατολίζεται δηλαδή στη μάθηση μέσα από τη δράση. Πιο συγκεκριμένα, πρόκειται για την προσπάθεια να επεξεργαστούν οι μαθητές μέσα και έξω από την τάξη ένα συγκεκριμένο θέμα ή πρόβλημα με κοινωνικές προεκτάσεις, το οποίο ανταποκρίνεται στις ανάγκες και στα ενδιαφέροντά τους με σκοπό τη σύνδεση της μάθησης με τη ζωή και την εργασία. Εδώ δε μετράει μόνο το τελικό αποτέλεσμα, αλλά η ίδια η διαδικασία μάθησης, η οποία συνήθως έχει διεπιστημονικό χαρακτήρα. Αυτό σημαίνει ότι κατά την επεξεργασία ενός θέματος, που μπορεί να διαρκεί από μερικές ημέρες μέχρι και ένα χρόνο, προσφέρεται η ευκαιρία να ενταχθούν και να προωθηθούν γνώσεις, εμπειρίες και ικανότητες από πολλά επιμέρους γνωστικά αντικείμενα (π.χ. Γλώσσα, Μαθηματικά, Γεωγραφία, Ιστορία κ.ά.).

Η μέθοδος αυτή ενισχύει σε μεγάλο βαθμό την ικανότητα ομαδικής εργασίας, τη σύνδεση της σχολικής μάθησης με την καθημερινότητα του μαθητή, την κριτική και ταυτόχρονα συνεργατική αντιπαράθεση απόψεων και αντιλήψεων, τη μεταφορά της γνώσης σε νέες και συγκεκριμένες περιστάσεις και τέλος την εξέταση ενός θέματος από πολλές και διαφορετικές οπτικές γωνίες (Χατζηδήμου & Ταρατόρη, 2001. Βρεττός, 2001). Σε πολλά ολοήμερα αφιε-

ρώνεται μία εβδομάδα το χρόνο αποκλειστικά για την επεξεργασία διαφόρων θεμάτων από επιμέρους ομάδες. Τα θέματα μπορούν να προέρχονται από οποιονδήποτε κοινωνικό, επιστημονικό ή πολιτισμικό χώρο και μπορεί να περιλαμβάνουν από την έκδοση μίας εφημερίδας μέχρι και την «υιοθέτηση» ηλικιωμένων ανθρώπων σε γηροκομεία.

γ) Ομάδες ενδιαφερόντων (χόμπι και κλίσεις)

Στις προσφορές ελεύθερου χρόνου περιλαμβάνονται συγκεκριμένες ώρες για τη δραστηριοποίηση των μαθητών με βάση τα *χόμπι και τα ενδιαφέροντά τους*. Για το σκοπό αυτό υπάρχει σε πολλά σχολεία μία ειδικά διαμορφωμένη αίθουσα, γνωστή ως *αίθουσα φασαρίας*, στην οποία οι μαθητές έχουν την ευκαιρία να ασχοληθούν με δραστηριότητες ή παιχνίδια που συνδέονται με θόρυβο και φωνές, όπως για παράδειγμα ποδοσφαιράκια, μπιλιάρδο, πιγκ-πογκ κ.ά.π. Από την άλλη, υπάρχει η *αίθουσα ησυχίας* με μεγάλη προσφορά παιχνιδιών τα οποία απαιτούν αυτοσυγκέντρωση και ησυχία (π.χ. επιτραπέζια παιχνίδια). Επίσης, οι μαθητές μπορούν να ασχοληθούν με τα ενδιαφέροντά τους στην αίθουσα των ηλεκτρονικών υπολογιστών ή στις αθλητικές εγκαταστάσεις του σχολείου. Σε πολλά σχολεία υπάρχει και ειδική αίθουσα με κρεβάτια ή καναπέδες, όπου οι μαθητές έχουν τη δυνατότητα να ξεκουραστούν ή και να κοιμηθούν. Στις ώρες που διατίθενται για τα χόμπι και τα ενδιαφέροντα, οι μαθητές μπορούν να ασχοληθούν στα εργαστήρια του σχολείου με διάφορες εργασίες και κατασκευές με τη βοήθεια του δασκάλου εργαστηρίων (π.χ. επισκευή ποδηλάτων και μηχανών, υφαντουργία, μπατίκ κ.ά.).

Τις παραπάνω δραστηριότητες συμπληρώνουν η φροντίδα ζώων ή η συντήρηση ενυδρείου, καθώς και η δημιουργία διαφόρων σχολικών clubs, π.χ. σκακιστών, συλλεκτών γραμματοσήμων ή κάκτων κ.ά. τα οποία λειτουργούν με αυτοχρηματοδότηση. Σε πολλές περιπτώσεις είναι καθοριστικής σημασίας η δημιουργία μικρών παιδαγωγικά ελεύθερων χώρων όπου μπορούν οι μαθητές να κάνουν ό,τι θέλουν (Ipfling, 1993, 159).

δ) Ομάδες εργασίας

Στις δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου εντάσσονται και οι *ομάδες εργασίας*, οι οποίες είναι υποχρεωτικού χαρακτήρα, αλλά με ελεύθερη επιλογή από τους μαθητές σε ποια ομάδα θα συμμετέχουν. Συνήθως κάθε μαθητής απασχολείται δύο ώρες την εβδομάδα σε μία ομάδα εργασίας, χωρίς βέβαια να βαθμολογείται η επίδοσή του.

Οι ομάδες εργασίας είναι μικρότερες από το μέγεθος της τάξης και προϋποθέτουν την ενεργητική συμμετοχή των παιδιών. Τα θέματα μπορεί να είναι: η έκδοση μίας εφημερίδας, η μαγειρική, ο χορός, ομάδα ποδοσφαίρου, ε-

νόργανη γυμναστική, σκάκι, δημιουργία μουσικού συγκροτήματος, ξυλοκατασκευές στο εργαστήριο, μοντελισμός, ανέβασμα θεατρικής παράστασης, μελισσοκομία, στούντιο φωτογραφίας, ιππασία, μαθήματα πρώτων βοηθειών, ηλεκτρονικοί υπολογιστές, εκμάθηση μουσικού οργάνου, τένις για αρχάριους, έργα με πηλό και γύψο, κηπουρική, κατασκευή μασκών κ.ά. Συνήθως η λειτουργία των ομάδων εργασίας είναι διάρκειας ενός εξαμήνου ή ενός σχολικού έτους και υποστηρίζεται από γονείς, εξωσχολικούς φορείς και ιδρύματα. Στο τέλος της σχολικής χρονιάς παρουσιάζονται από τους μαθητές σε δημόσια εκδήλωση οι επιδόσεις και τα αποτελέσματα των ομάδων εργασίας (Wieseemann, 1994, 19).

ε) Άνοιγμα του σχολείου στον κοινωνικό περίγυρο

Οι δυνατότητες ελεύθερου χρόνου που παρέχονται στο πλαίσιο του κοινωνικού περιγύρου (πόλη, προάστιο, χωριό) κατά κανόνα δεν είναι γνωστές στους μαθητές. Βασικός, λοιπόν, σκοπός της αγωγής του ελεύθερου χρόνου είναι ο εντοπισμός και η συστηματική καταγραφή όλων των δραστηριοτήτων που υπάρχουν στο εγγύτερο ή ευρύτερο περιβάλλον του σχολείου και της κατοικίας του μαθητή. Συστηματική καταγραφή σημαίνει τη διάκριση των προσφερόμενων δυνατοτήτων ελεύθερου χρόνου ανάλογα με την ηλικία, το φύλο, την απόσταση από το σχολείο ή την κατοικία, καθώς και με το είδος της δραστηριότητας (κινητικά παιχνίδια, αθλητισμός, χόμπι, εμπορική κατανάλωση κ.ά.).

Εκτός από τις οργανωμένες δραστηριότητες που προσφέρουν διάφοροι φορείς και σύλλογοι (π.χ. ποδόσφαιρο, κολύμβηση, χορός, φιλοτελισμός, φωτογραφία, μοντελισμός, γυμναστήρια, βιβλιοθήκες, θέατρα κτλ.), οι οποίες είναι σχετικά εύκολο να καταγραφούν, υπάρχουν και πολλές δυνατότητες διαμόρφωσης ελεύθερου χρόνου, οι οποίες σχετίζονται με τον ιδιωτικό ή επαγγελματικό χώρο των γονέων, ή τρίτων προσώπων (π.χ. μελισσοκομία, κηπουρική, ραπτική, γραφομηχανή, κατασκευή κοσμημάτων, χορωδία, μαγειρική, ξυλουργική, εκτροφή ζώων κ.ά.). Η ανάπτυξη επαφών μεταξύ των παιδιών και των ενηλίκων θα βοηθούσε και τους δεύτερους, ιδίως εκείνους που ζουν μοναχικά (π.χ. συνταξιούχοι) να συναντήσουν τη νέα γενιά και να αισθανθούν ότι μπορούν να προσφέρουν (Bachmann, 1984, 137).

Η αφύπνιση και κινητοποίηση των μαθητικών ενδιαφερόντων δεν μπορεί βέβαια να γίνει με μία απλή απαρίθμηση όλων των προσφερόμενων δυνατοτήτων. Για το λόγο αυτό, αποκτά ιδιαίτερη σημασία ο τρόπος πληροφόρησης των μαθητών και η γνωριμία τους με τις προσφερόμενες κάθε φορά δυνατότητες. Αυτό μπορεί να γίνει είτε με επί τόπου επισκέψεις είτε με την παρουσίαση μέσα στο σχολικό χώρο ορισμένων δραστηριοτήτων, όπως το κουνκλο-

θέατρο, οι μαριονέτες, η ξυλογλυπτική, η αγιογραφία, η ταπητουργία κ.ά.π.

Η αγωγή ελεύθερου χρόνου περιλαμβάνει τη δημιουργία επαφών με εξω-σχολικούς χώρους όπου προσφέρονται δυνατότητες ελεύθερου χρόνου. Η αδυναμία του σχολείου να αναπτύξει την αγωγή του ελεύθερου χρόνου σχετίζεται είτε με την έλλειψη της ανάλογης καθοδήγησης, είτε με το γεγονός ότι όλοι θέλουν να περάσουν καλά, αλλά κανείς δεν αναλαμβάνει πρωτοβουλίες γι' αυτό. Η δημιουργία επαφών με χώρους ελεύθερου χρόνου απαιτεί μία προσυνεννόηση με τους υπεύθυνους, τη διευθέτηση της μεταφοράς, των εξόδων συμμετοχής κ.ά., γεγονός που προϋποθέτει και τη βοήθεια και συμμετοχή των γονέων. Η ευθύνη δεν μπορεί να βαραίνει αποκλειστικά τον υπεύθυνο για τον ελεύθερο χρόνο, το δάσκαλο ελεύθερου χρόνου ή τον εμπυχωτή. Το άνοιγμα του σχολείου προς τον κοινωνικό περίγυρο δεν πρέπει να γίνει αντιληπτό ως ένα σταθερό και περιορισμένο ρεπερτόριο προτεινόμενων δραστηριοτήτων και μηχανισμών, αλλά ως ένα ανοιχτό, ευέλικτο και πλούσιο σε ιδέες πρόγραμμα, έτσι ώστε μέσα από την εθελοντική και ενεργητική συμμετοχή των μαθητών και την εξατομίκευση να επιτευχθεί η αυτενέργεια και η αυτονομία του μαθητή.

Το άνοιγμα του σχολείου προς την κοινωνία και η διαμόρφωση εντατικών και ουσιαστικών σχέσεων με το σχολικό περίγυρο μπορούν να επιτευχθούν με τον καλύτερο τρόπο, όταν το σχολείο γίνεται ένας «εμπυχωτής» εξωσχολικών δραστηριοτήτων, οι οποίες συνδέονται με το σχολικό πρόγραμμα και μέρος τους πραγματοποιείται εντός του σχολείου. Για το σκοπό αυτό, όπως ήδη αναφέραμε, σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες χρησιμοποιείται ειδικευμένο προσωπικό όπως κοινωνικοί παιδαγωγοί, παιδαγωγοί ελεύθερου χρόνου ή εμπυχωτές. Στο ίδιο πνεύμα κινείται και η προσπάθεια που γίνεται σε ορισμένα σχολεία να καταγράφονται στον «έλεγχο τριμήνου» ή στο ενδεικτικό του μαθητή εξωσχολικές δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου (φυσικά χωρίς βαθμολογία), ώστε να αναγνωρίζονται και να ενισχύονται οι προσπάθειες που καταβάλλει (π.χ. «έχει ιδιαίτερη κλίση στο μοντελισμό») (όπ.π., 147).

στ) Λήψη αποφάσεων

Στα Ολοήμερα Σχολεία επιδιώκεται με διάφορους τρόπους η συλλογική λήψη αποφάσεων για τη λειτουργία και την οργάνωση της σχολικής ζωής. Σε πολλά ολοήμερα ισχύει ως θεσμός η καθημερινή πρωινή συζήτηση σε κύκλο μεταξύ των μαθητών της τάξης και του δασκάλου για όσα θα πραγματοποιηθούν στη διάρκεια της ημέρας. Στις συναντήσεις αυτές γίνεται επίσης παρουσίαση εργασιών από τα παιδιά, διευθετούνται συγκρούσεις και προβλήματα, ορίζονται κανόνες, παίζονται αποφάσεις κ.ά.

Σε ορισμένες περιπτώσεις πραγματοποιείται τουλάχιστον μια φορά στο

εξάμηνο μία γενική συνέλευση όλων των μαθητών και δασκάλων, στην οποία σχεδιάζονται από κοινού οι δραστηριότητες και τα Projects που μπορούν να προσφερθούν και καθορίζονται οι βασικοί κανόνες της σχολικής ζωής (Wiesemann, 1994, 19). Σε άλλα σχολεία πραγματοποιείται μια φορά τη βδομάδα γενική συνέλευση των τάξεων ή των ομάδων, στην οποία καθορίζονται μεταξύ άλλων οι υπηρεσίες (τακτοποίηση, καθαριότητα), ο σχεδιασμός εκδρομών, ερευνητικών προγραμμάτων και άλλων δραστηριοτήτων. Γενικώς, στα Ολοήμερα Σχολεία καταβάλλεται προσπάθεια ώστε η καθημερινότητα της σχολικής ζωής να καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από τις συζητήσεις μεταξύ μαθητών και δασκάλων.

Σε ορισμένες περιπτώσεις διατίθεται μία ημέρα την εβδομάδα (συνήθως η Δευτέρα) για ελεύθερη επιλογή των μαθητικών δραστηριοτήτων. Τα παιδιά αποφασίζουν αν θα επισκεφτούν ένα μουσείο, την πισίνα, το σιδηρόδρομο ή αν θα παραμείνουν στο σχολείο για να ασχοληθούν με μαγειρική ή γλυκά, παιχνίδι κ.ά. (Wiesemann, 1994, όπ.π.).

ζ) Αυτοοργάνωση των μαθητών

Σε πολλά Ολοήμερα Σχολεία υπάρχουν ειδικά διαμορφωμένοι χώροι είτε μέσα στην τάξη είτε σε επίπεδο σχολικής μονάδας, όπου υπάρχουν διάφορα παιχνίδια και με ευθύνη και οργάνωση των ίδιων των μαθητών προσφέρεται η δυνατότητα δανεισμού τους στο σχολείο ή στο σπίτι (Binstein & Hoyer, 1982, 132).

Στο ίδιο πνεύμα της αυτοοργάνωσης των μαθητών κινούνται και πολλές προσπάθειες που γίνονται σε διάφορα Ολοήμερα Σχολεία στα οποία λειτουργούν ειδικά διαμορφωμένοι χώροι ως καφετέριες ή τσαγερί. Οι χώροι αυτοί, που είναι αυτοδιαχειριζόμενοι, ώστε να τους νιώθουν οι μαθητές ως δικούς τους, προσφέρονται για χαλάρωση, ησυχία αλλά και για συναντήσεις και γνωριμία των μαθητών μεταξύ τους. Αποτελούν επίσης ένα χώρο εκθέσεων, ανάγνωσης εφημερίδων και περιοδικών, προβολής ταινιών, προσφορών ελεύθερου χρόνου, αλλά και άτυπων, άρα ουσιαστικών συναντήσεων μεταξύ δασκάλων και μαθητών, έτσι ώστε να αποδυναμώνονται οι κλασικοί ρόλοι δασκάλου-μαθητή. Συχνά, η λειτουργία ενός τέτοιου χώρου είναι αποτέλεσμα ενός σχεδίου Project και υποστηρίζεται από τους γονείς, κυρίως σε ό,τι αφορά τον απαραίτητο εξοπλισμό (ψυγείο, βραστήρας, σκεύη κτλ.). Με παρόμοιο τρόπο λειτουργούν αυτοδιαχειριζόμενα κυλικεία από τους μαθητές, ενταγμένα σε σχέδια - Projects (Binstein & Hoyer, 1982, 135 κ.ε.).

6. Διαπιστώσεις και προτάσεις για την ελληνική πραγματικότητα

Η συνολική λειτουργία των 28 Πιλοτικών Ολοήμερων Σχολείων στη χώρα μας δεν μπορεί εκ των πραγμάτων να αποτελέσει αντικείμενο διεξοδικής ανάλυσης και παρουσίασης στην εργασία αυτή. Το ενδιαφέρον μας επικεντρώνεται αναγκαστικά στη λειτουργία των Πιλοτικών Ολοήμερων υπό το πρίσμα της ένταξης των δραστηριοτήτων ελεύθερου χρόνου στο πρόγραμμά τους, προκειμένου να προβούμε σε διαπιστώσεις και προτάσεις βελτίωσής τους. Οι σκέψεις που ακολουθούν στηρίζονται στην ανάλυση που επιχειρήθηκε στα προηγούμενα κεφάλαια και πιο συγκεκριμένα στη νέα κοινωνική διάσταση και παιδαγωγική προσέγγιση του ελεύθερου χρόνου, στην έμπρακτη αντιμετώπιση του θέματος στα ολοήμερα σχολεία σε διεθνές επίπεδο πάντα σε συνάρτηση με την ιδιαιτερότητα και τον τρόπο που επιδιώχθηκε μέχρι σήμερα η ένταξη των δραστηριοτήτων ελεύθερου χρόνου στα Πιλοτικά Ολοήμερα Σχολεία της χώρας μας. Ως προς το τελευταίο πρέπει να επισημάνουμε ότι η απουσία εμπειρικών ερευνητικών δεδομένων μας αναγκάζει να περιοριστούμε σε διαπιστώσεις που προκύπτουν κυρίως από τη μελέτη του προγράμματος λειτουργίας των σχολείων αυτών.

Στα Πιλοτικά Ολοήμερα Σχολεία εφαρμόζεται το αναλυτικό πρόγραμμα του ημερήσιου σχολείου. Ωστόσο, η χρονική διεύρυνση της λειτουργίας του επέτρεψε την εισαγωγή νέων αυτόνομων γνωστικών αντικειμένων, πολλά από τα οποία οι μαθητές αγοράζουν συνήθως από την ιδιωτική εκπαιδευτική αγορά (π.χ. Ηλεκτρονικοί Υπολογιστές, δεύτερη ξένη γλώσσα, μουσικοκινητική αγωγή κ.ά.). Η ένταξη των αντικειμένων αυτών στο ολοήμερο αποφασίστηκε, μεταξύ άλλων, προκειμένου να συμβάλουν στη δημιουργία ευχάριστου σχολικού κλίματος, αλλά και στην πάταξη της παραπαιδείας (Βιτσιλάκη & Πυργιωτάκης, 2001).

Τα αντικείμενα αυτά αναπτύσσουν βέβαια δεξιότητες, νοητικές ικανότητες και γενικώς διευρύνουν τους πνευματικούς και κοινωνικούς ορίζοντες των μαθητών (Κωνσταντίνου κ.ά., 2001, 136). Ωστόσο, τίθεται το ερώτημα, ως ποιο βαθμό αποτελούν πράγματι «ελεύθερες δραστηριότητες», όπως λέγονται, και όχι αντικείμενα τα οποία διδάσκονται ακριβώς όπως και τα παραδοσιακά μαθήματα του δημοτικού σχολείου. Όπως προκύπτει από τα στοιχεία του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου που αναφέρονται στα νέα γνωστικά αντικείμενα που εισήχθησαν στα Πιλοτικά Ολοήμερα κατά το σχολικό έτος 2000-2001 (βλ. πίν. Ι), κάθε σχολείο είχε τη δυνατότητα να επιλέξει, ανάλογα με τις ανάγκες και τις ιδιαιτερότητές του, ποια αντικείμενα θα ενταχθούν στο πρόγραμμά του. Το γεγονός αυτό έχει βέβαια θετικές επιδράσεις στην αυτονομία των σχολικών μονάδων, ωστόσο παραμένει προς διερεύνηση, εάν οι όποιες

επιλογές υπαγορεύτηκαν με βάση τον εντοπισμό των μαθητικών αναγκών από τους ίδιους τους μαθητές και όχι με βάση το διαθέσιμο προσωπικό ή τον εξοπλισμό του σχολείου. Το ερώτημα αυτό δε συνδέεται μόνο με την ανάγκη σεβασμού των μαθητικών ενδιαφερόντων και αναγκών, αλλά και με τη διαδικασία καθεαυτή, δηλαδή με την ανάγκη εξοικείωσης των μαθητών στη λήψη αποφάσεων για θέματα που αφορούν τους ίδιους, όπως είναι οι δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου στο σχολείο.

Αυτό είναι ένα σημείο το οποίο θα πρέπει να προσεχθεί ιδιαίτερος στα Πιλοτικά Ολοήμερα της χώρας μας, έτσι ώστε μέσα από τακτές συναντήσεις ή γενικές συνελεύσεις σε επίπεδο τάξης, ομάδων ή σχολείου να μπορούν μαθητές και δάσκαλοι να συναποφασίζουν για δραστηριότητες, Projects, επισκέψεις σε εξωσχολικούς χώρους κ.ά.

Πίνακας 1

<i>Είδος ελεύθερης δραστηριότητας</i>	<i>Αριθμός σχολείων στα οποία εντάχθηκε</i>
Πληροφορική	27
Θεατρική αγωγή	25
Μουσική - μουσικοκινητική αγωγή	24
Παραδοσιακοί χοροί	23
Νέο γνωστικό αντικείμενο	16
Εικαστικά	15
Περιβαλλοντική εκπαίδευση	14
Αθλητικές δραστηριότητες	9
Μυθολογία - παραμύθι	6
Αγγλικά (πρόσθετες ώρες) ή Γερμανικά	6
Αγωγή υγείας	5
Κυκλοφοριακή αγωγή	3

(Πηγή: Κωνσταντίνου κ.ά., 2001, 136)

Όπως φαίνεται και στον παραπάνω πίνακα, τα αντικείμενα που επιλέχθηκαν από τις σχολικές μονάδες μάλλον χαρακτηρίζονται από ομοιομορφία (υπάρχουν συγκεκριμένες δραστηριότητες που μονοπωλούν το ενδιαφέρον), απουσιάζουν οι καινοτόμες ή «διαφορετικές» ιδέες, ενώ παράλληλα τα συγκεκριμένα αντικείμενα προσφέρονται εύκολα για παραδοσιακές διδακτικές μεθόδους με πιθανό τον κίνδυνο να μετατραπούν σε «μερικά επιπλέον μαθήματα» του σχολικού προγράμματος.

Το πρόβλημα του πλουραλισμού των προσφερόμενων δραστηριοτήτων

συνδέεται άμεσα με το οργανωτικό σχήμα των Πιλοτικών Ολοήμερων, το οποίο ως προς το συγκεκριμένο σημείο θα πρέπει να γίνει περισσότερο ευέλικτο. Αναφερόμαστε εδώ κυρίως στο γεγονός ότι τα νέα γνωστικά αντικείμενα προγραμματίζονται στην αρχή του σχολικού έτους και διαρκούν μέχρι και το τέλος της σχολικής χρονιάς, κάτι το οποίο δε θεωρείται σε όλες τις περιπτώσεις απαραίτητο. Πολλά από τα προσφερόμενα αντικείμενα δεν είναι ανάγκη να «διδάσκονται» όλο το χρόνο (π.χ. Αγωγή Υγείας, Κυκλοφοριακή Αγωγή) και θα μπορούσαν να είναι μικρότερης χρονικής διάρκειας (π.χ. ενός διμήνου, τριμήνου ή τετραμήνου ανάλογα με την περίπτωση). Με τον τρόπο αυτό τα νέα γνωστικά αντικείμενα δεν κινδυνεύουν να γίνουν βαρετά ή να πλατειάσουν, ενώ παράλληλα το πρόγραμμα μπορεί να εμπλουτιστεί με πλήθος άλλων δημιουργικών δραστηριοτήτων.

Εδώ βέβαια προκύπτει το πρόβλημα του εκπαιδευτικού προσωπικού και της ανάγκης για ένα ευέλικτο ωράριο εργασίας. Ήδη το υπάρχον ωρολόγιο πρόγραμμα των Πιλοτικών Ολοήμερων Σχολείων (βλ. ενδεικτικά πιν.2) δημιουργεί μια διαφορετική σχολική πραγματικότητα, η οποία εγείρει απαιτήσεις ευελιξίας του προσωπικού.

Πίνακας 2 Εβδομαδιαίο πρόγραμμα Πιλοτικού Ολοήμερου Σχολείου (τάξη Στ')

	<i>Δευτέρα</i>	<i>Τρίτη</i>	<i>Τετάρτη</i>	<i>Πέμπτη</i>	<i>Παρασκευή</i>
1	Γλώσσα	Γλώσσα	Μαθηματικά	Γλώσσα	Γλώσσα
2	Γλώσσα Διάλειμμα 20'	Γλώσσα Διάλειμμα 20'	Γυμναστική Διάλειμμα 20'	Γλώσσα Διάλειμμα 20'	Γλώσσα Διάλειμμα 20'
3	Μαθηματικά Διάλειμμα 10'	Μαθηματικά Διάλειμμα 10'	Φυσική Διάλειμμα 10'	Μαθηματικά Διάλειμμα 10'	Φυσική Προετοιμασία
4	Ιστορία Διάλειμμα 10'	Ιστορία Διάλειμμα 10'	Κοινωνική Αγωγή Διάλειμμα 10'	Φυσική Διάλειμμα 10'	Διάλειμμα 10' Θρησκευτικά
5	Γυμναστική/ Αγγλικά Διάλειμμα 5'	Γυμναστική/ Αγγλικά Διάλειμμα 5'	Προετοιμασία/ ενισχυτική Διάλειμμα 5'	Προετοιμασία/ ενισχυτική Διάλειμμα 5'	Διάλειμμα 5' Γεύμα
6	Γεύμα Διάλειμμα 10'	Γεύμα Διάλειμμα 10'	Γεύμα Διάλειμμα 10'	Γεύμα Διάλειμμα 10'	Διάλειμμα 10' Πληροφορική
7	Προετοιμασία Διάλειμμα 10'	Γεωγραφία Διάλειμμα 10'	Ολυμπιακή Παιδεία Διάλειμμα 10'	Εικαστικά/ Αγγλικά Διάλειμμα 10'	Διάλειμμα 10' Μουσική/
8	Παραδοσιακοί χοροί Διάλειμμα 10'	Προετοιμασία Διάλειμμα 10'	Προετοιμασία Διάλειμμα 10'	Εικαστικά/ Αγγλικά Διάλειμμα 10'	Αγγλικά Διάλειμμα 10' Μουσική/
9	Θρησκευτικά	Θεατρική αγωγή	Γεωγραφία	Πληροφορική	Αγγλικά

- Συνολικός χρόνος ημήμερησιον προγράμματος: 29 διδ. Ώρες
- Επιπλέον χρόνος: 16 διδ. Ώρες
- Συνολικός χρόνος διαλειμμάτων: 75'

Η ανάληψη κοινωνικοπαιδαγωγικών αρμοδιοτήτων από τους ίδιους τους δασκάλους και όχι από εξειδικευμένο προσωπικό μπορεί να λύσει πολλά προβλήματα, αρκεί να υπάρξουν οι απαραίτητες προϋποθέσεις. Στη λειτουργία του Ολοήμερου Σχολείου στον ευρωπαϊκό χώρο συμμετέχουν διάφορες ειδικότητες εκπαιδευτικού προσωπικού, μερικές από τις οποίες δεν υπάρχουν στη χώρα μας, π.χ. κοινωνικοί παιδαγωγοί, εμπυχωτές, σχολικοί ψυχολόγοι και παιδαγωγοί. Κυρίως απασχολούνται στον τομέα του ελεύθερου χρόνου και στις κοινωνικοπαιδαγωγικές δραστηριότητες. Οι δάσκαλοι δεν ασχολούνται μόνο με τη διδασκαλία αλλά συμμετέχουν και στο μεσημβρινό γεύμα, το οποίο θεωρείται ως παιδαγωγικό συμβάν με μεγάλη σημασία, καθώς και στις δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου. Οι γονείς συμμετέχουν επίσης στη σχολική ζωή είτε αναλαμβάνοντας για κάποιες ώρες την επιμέλεια των παιδιών στο σχολείο (χωρίς πληρωμή και αφού πρώτα επιμορφωθούν κατάλληλα), είτε οργανώνοντας διάφορες δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου (Binstein & Hoyer, 1982, 138). Η εμπλοκή και αξιοποίηση των γονέων σε διάφορες σχολικές δραστηριότητες στα Πιλοτικά Ολοήμερα της χώρας μας αποτελεί στοιχείο άξιο προσοχής το οποίο θα μπορούσε να αποτελέσει βασικό στόχο λειτουργίας των σχολείων αυτών.

Όσον αφορά την ανάγκη εξειδικευμένου προσωπικού για δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου, θεωρούμε ότι οι εκπαιδευτικοί μπορούν άνετα να ανταποκριθούν στις περισσότερες των περιπτώσεων, αρκεί να έχουν καταρτιστεί και επιμορφωθεί κατάλληλα. Για το λόγο αυτό είναι απαραίτητο να συμπεριληφθούν στα προγράμματα σπουδών των Παιδαγωγικών Τμημάτων γνωστικά αντικείμενα που άπτονται της Παιδαγωγικής του ελεύθερου χρόνου. Μέχρι σήμερα στις σχολές εκπαίδευσης εκπαιδευτικών, αλλά και στα επιμορφωτικά προγράμματα, η διάσταση αυτή έχει παραμεληθεί, γεγονός που έχει επιδράσει αρνητικά τόσο στη λειτουργία των Πιλοτικών Ολοήμερων, όσο και στα σχολεία στα οποία λειτουργούν τμήματα διευρυμένου ωραρίου. Πρέπει να γίνει αντιληπτό ότι οι εκπαιδευτικοί σήμερα (και πολύ περισσότερο στο μέλλον) δεν καλούνται απλώς να ανταποκριθούν στα παραδοσιακά τους καθήκοντα και στην διεκπεραίωση της διδακτέας ύλης, αλλά και να προσφέρουν αγωγή και μάθηση σε διαφοροποιημένες συνθήκες σχολικής εργασίας. Τα προβλήματα που παρουσιάζονται στη λειτουργία των τμημάτων δημιουργικής απασχόλησης στη χώρα μας μεταξύ άλλων ανάγονται στο γεγονός ότι οι δάσκαλοι «δεν ξέρουν τι να κάνουν», αφού δεν έχουν καταρτιστεί ή επιμορφωθεί στην κατεύθυνση αυτή.

Από τα Πιλοτικά Ολοήμερα απουσιάζει επίσης η δυνατότητα των μαθητών να επιλέγουν ανάμεσα σε διαφορετικές προσφορές ελεύθερου χρόνου. Οι δραστηριότητες που προσφέρονται είναι για όλους υποχρεωτικές και έτσι

αποκτούν για ορισμένους μαθητές καταναγκαστικό χαρακτήρα, αφού δεν έχουν τη δυνατότητα να επιλέξουν κάτι άλλο ή να μη συμμετέχουν σε κάποιες από αυτές. Το πρόβλημα θα μπορούσε να αντιμετωπιστεί με τη δημιουργία ομάδων εργασίας ή ομάδων ενδιαφερόντων και κλίσεων, δηλαδή με την προσφορά προαιρετικών ή υποχρεωτικών δραστηριοτήτων, στις οποίες ωστόσο ο μαθητής έχει το δικαίωμα να αποφασίσει και να επιλέξει σε ποιες θα ενταχθεί (βλ. κεφ.5γ και 5δ). Όσο περισσότερες δυνατότητες επιλογής και ουσιαστικής συμμετοχής στις αποφάσεις έχουν οι μαθητές, τόσο περισσότερες πιθανότητες έχουν να αναπτύξουν υπευθυνότητα και δυνατότητα διαχείρισης του εξωσχολικού και σχολικού χρόνου (αρμοδιότητα χρόνου). Η αξιοποίηση του ελεύθερου σχολικού χρόνου, ως χρόνου μάθησης, ιδιαίτερα όταν σε αυτόν υπεισέρχεται το στοιχείο του αυτοπροσδιορισμού, πρέπει να αποτελέσει στόχο του σχολείου, γιατί σε αυτήν βασίζεται και η διά βίου μάθηση.

Εξίσου σημαντική είναι η επιδίωξη αυτοοργάνωσης των μαθητών με τη δημιουργία και λειτουργία αυτοδιαχειριζόμενων χώρων εντός του σχολείου. Στην κατεύθυνση αυτή θα μπορούσαν να λειτουργήσουν με ευθύνη των μαθητών είτε κάποιο δανειστικό τμήμα παιγνιδιών, είτε μία «καφετέρια», όπου οι μαθητές συναντώνται, συζητούν, χαλαρώνουν, διαβάζουν εφημερίδες και περιοδικά, παρακολουθούν προβολές ταινιών κ.ά. Ο τρόπος με τον οποίο εντάσσονται τέτοιες δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου στο ολόήμερο σχολικό πρόγραμμα στη Γερμανία παρουσιάζεται παραδειγματικά στον παρακάτω πίνακα (3).

Το άνοιγμα του σχολείου προς τον κοινωνικό περίγυρο αποτελεί βασική προτεραιότητα του ολόημερου και μπορεί να επιτευχθεί μέσα από την προώθηση και την καθιέρωση της μεθόδου Project, η οποία όπως ήδη αναφέρθηκε μπορεί να γεφυρώσει το χάσμα μεταξύ ελεύθερου χρόνου και διδασκαλίας και ταυτόχρονα να προωθήσει πολλές ικανότητες και δεξιότητες των μαθητών όχι μόνο στον γνωστικό, αλλά και στον κοινωνικό, ψυχοσυναισθηματικό και ψυχοκινητικό τομέα (βλ. κεφ. 5β). Το άνοιγμα του σχολείου προς την κοινωνία και η σύνδεση σχολικών και εξωσχολικών δραστηριοτήτων ελεύθερου χρόνου διευκολύνονται στην πράξη μέσα από την επεξεργασία και διατύπωση δεσμευτικών αρχών στα αναλυτικά προγράμματα, τη συνεργασία μεταξύ σχολείων και τη συνειδητοποίηση της κοινής γνώμης, των εκπαιδευτικών και γονέων για τη σημασία και την αναγκαιότητα της Παιδαγωγικής του ελεύθερου χρόνου. Στην κατεύθυνση αυτή μπορούν να αξιοποιηθούν τοπικοί δημόσιοι και ιδιωτικοί φορείς, καθώς και γονείς με τρόπο ώστε, εκτός από τις εξωσχολικές επισκέψεις σε εργασιακούς ή πολιτιστικούς χώρους, να έρθουν οι ίδιοι μέσα στο σχολείο και να παρουσιάσουν το έργο τους (π.χ. φιλοτελισμός, φωτογραφία, μοντελισμός, μελισσοκομία, ραπτική, κατασκευή κοσμημάτων,

αγιογραφία, μαριονέτες κ.ά.). Στο ίδιο πνεύμα μπορούν με πρωτοβουλία του σχολείου να καταγραφούν δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου που λαμβάνουν χώρα στο ευρύτερο περιβάλλον του σχολείου (π.χ. σύλλογοι, φορείς) προκειμένου να ενημερωθούν οι μαθητές και μέσα από επιτόπου επισκέψεις να γνωρίσουν τις δυνατότητες που προσφέρονται.

Πίνακας 3 Εβδομαδιαίο πρόγραμμα ολοήμερου σχολείου στη Γερμανία (6^η τάξη)

	Δευτέρα	Τρίτη	Τετάρτη	Πέμπτη	Παρασκευή
	Ελαστικό		Ξένη		
1	ωράριο έναρξης-πρωινός κύκλος	Γλώσσα	γλώσσα	Μαθηματικά	Θρησκευτικά
2	Γλώσσα Διάλειμμα	Μαθηματικά Διάλειμμα Σχολική	Μουσική Διάλειμμα Κοινωνική αγωγή	Γλώσσα Διάλειμμα Ελεύθερος χρόνος: Βιβλιοθήκη	Ξένη γλώσσα Διάλειμμα Συμβούλιο Τάξης
3	Βιολογία	Κοινότητα			
4	Ξένη γλώσσα Διάλειμμα	Γεωγραφία Διάλειμμα	Γλώσσα Διάλειμμα	Ξένη γλώσσα Διάλειμμα	Μαθηματικά Διάλειμμα
5	Μαθηματικά	Ξένη γλώσσα	Προετοιμασία	Προετοιμασία	Γλώσσα
6	Γεύμα	Προετοιμασία	Θρησκευτικά	Ελεύθερος χρόνος/ Ενισχυτική στη Γλώσσα	Προετοιμασία
MΔ	Ελεύθερος χρόνος	Γεύμα Ελεύθερος χρόνος(προαιρ.)	Γεύμα Project	Γεύμα Παιγνίδι (παρουσία δασκάλου)	Γεύμα Ελεύθερος χρόνος (προαιρ.)
7	Προετοιμασία		Ομάδες ενδια- φερόντων		
8	Ενισχυτική Μαθηματικά	Μουσική			Κοινωνική αγωγή
9			Βιολογία Ελεύθερος χρόνος/ ενισχυτική στην ξένη γλώσσα		Ομάδες ενδια- φερόντων εναλλακτικά: Ελεύθερος χρόνος (προαιρ.)
10	Φυσική αγωγή	Εργαστηριακό μάθημα		Εικαστικά	

Η εισαγωγή και καθιέρωση της μεθόδου Project, η εργασία σε ομάδες και γενικότερα η ανανέωση της σχολικής εργασίας στα Πιλοτικά Ολοήμερα Σχολεία αποτέλεσαν αντικείμενο διερεύνησης της Επιστημονικής Επιτροπής, η οποία εποπτεύει τη λειτουργία των σχολείων αυτών. Έτσι προχώρησε στην έκδοση σχετικού βιβλίου με εργασίες των μελών της επιτροπής, το οποίο εστάλη σε όλα τα ολοήμερα, προκειμένου να ενημερωθούν οι εκπαιδευτικοί και με τον τρόπο αυτό να επιμορφωθούν σχετικά με τις ιδιαιτερότητες, τη φιλοσοφία και το νέο πνεύμα λειτουργίας του ολοήμερου σχολείου. Ωστόσο, με δεδομένη την απουσία επιμορφωτικών σεμιναρίων είναι αμφίβολο, αν η έκδοση του βιβλίου από μόνη της θα μπορέσει να δώσει στον εκπαιδευτικό τα απαραίτητα εφόδια για την ανανέωση της διδακτικής του πράξης. Είναι σαφές ότι για να μπορέσουν να ανταποκριθούν οι εκπαιδευτικοί στις διαφοροποιημένες απαιτήσεις που θέτει η λειτουργία του ολοήμερου σχολείου θα πρέπει να υπάρξει συστηματική ενδοσχολική επιμόρφωση, καθώς και μία σχετική σταθερότητα του προσωπικού στο σχολείο. Η αλλαγή μεγάλου μέρους του εκπαιδευτικού προσωπικού από χρόνο σε χρόνο σε συνδυασμό με την καθυστέρηση πρόσληψης εξειδικευμένου προσωπικού για τα νέα γνωστικά αντικείμενα, που παρατηρείται κάθε χρόνο, δυσχεραίνουν την ομαλή λειτουργία του ολοήμερου προγράμματος και δημιουργούν αίσθημα ανασφάλειας σε γονείς και μαθητές.

Η αγωγή ελεύθερου χρόνου στο ολοήμερο σχολείο μπορεί να προωθηθεί μέσα από την αξιοποίηση εκπαιδευτικών προγραμμάτων που εφαρμόζονται ήδη πειραματικά στο δημοτικό σχολείο, όπως η «ευέλικτη ζώνη διαθεματικών και δημιουργικών δραστηριοτήτων», η ζώνη «καινοτόμων δράσεων», το πρόγραμμα «Μελίνα» (ιδιαίτερα όσον αφορά το άνοιγμα του σχολείου), η Ολυμπιακή Παιδεία κ.ά. Τα προγράμματα αυτά, εκτός από τη μετάδοση γνώσεων, προσφέρονται για τη βιωματική προσέγγιση δραστηριοτήτων ελεύθερου χρόνου. Απαραίτητος είναι επίσης ο εμπλουτισμός των νέων προγραμμάτων σπουδών και των σχολικών εγχειριδίων με θεματικές που άπτονται του ελεύθερου χρόνου (π.χ. στη Γλώσσα ή στη Μελέτη ανάλογα κείμενα), ιδιαίτερα όσον αφορά τις λειτουργίες και τη σημασία του ελεύθερου χρόνου στη σημερινή κοινωνία.

Η πραγμάτωση των αρχών και στόχων της Παιδαγωγικής του ελεύθερου χρόνου στο Ολοήμερο Σχολείο προϋποθέτει την ύπαρξη κατάλληλων κτιριακών εγκαταστάσεων και χώρων καθώς και τον απαραίτητο λειτουργικό εξοπλισμό. Χωρίς τις ελάχιστες χωρικές διευθετήσεις είναι δύσκολο να επιτευχθούν οι παιδαγωγικές προθέσεις και επιδιώξεις και ιδίως αυτές που σχετίζονται με τον ελεύθερο χρόνο. Ως προς το σημείο αυτό, τα Πιλοτικά Ολοήμερα Σχολεία που λειτουργούν στη χώρα μας δείχνουν την κατεύθυνση προς την

οποία θα πρέπει να κινηθούν όλα τα σχολεία της επικράτειας. Δυστυχώς όμως εξακολουθούν να αντιμετωπίζονται από ορισμένους ως πρόκληση και να κατακρίνονται, επειδή εγείρουν απαιτήσεις βελτίωσης της υλικοτεχνικής και κτιριακής υποδομής και των υπόλοιπων σχολείων.

Η προσπάθεια να γίνει το ολοήμερο σχολείο ένα ελκυστικό σχολείο μέσα από μία πληθώρα προσφερόμενων δραστηριοτήτων θα πρέπει να συνοδεύει με ανάλογες ποιοτικές βελτιώσεις σε θέματα αγωγής και ιδιαίτερα αγωγής ελεύθερου χρόνου, έτσι ώστε πράγματι να αποτελέσει ένα σύγχρονο ποιοτικό σχολείο, το οποίο δεν θα εγγυάται μόνο την ανταγωνιστικότητα της δημόσιας εκπαίδευσης απέναντι στην ιδιωτική, αλλά και ένα ποιοτικό χώρο και χρόνο ζωής, μάθησης και παιχνιδιού, πέρα από διακρίσεις, όπως μάθημα-διάλειμμα, διδασκαλία-ελεύθερος χρόνος. Παιδαγωγική του ελεύθερου χρόνου στο ολοήμερο σχολείο δε σημαίνει μόνο παιχνίδι και ελεύθερες δραστηριότητες. Η αγωγή ελεύθερου χρόνου συντελείται σε μεγάλο βαθμό μέσω του συνολικού προγράμματος του σχολείου, με την κατάργηση των 45λέπτων, την εναλλαγή ανάμεσα σε υποχρεωτικές και προαιρετικές δραστηριότητες, καθώς επίσης και μέσω της ανοιχτής μάθησης και του ανοίγματος του σχολείου προς τα μέσα και προς τα έξω.

Σε κάθε περίπτωση πρέπει να γίνει αντιληπτό ότι Ολοήμερο δε σημαίνει τη χρονική διεύρυνση του παραδοσιακού σχολείου και την απλή προσθήκη νέων μαθημάτων, γιατί τότε θα δημιουργούσαμε ένα σχολείο πολύ επαχθέστερο από το σημερινό, που ιδρυματοποιεί τον ελεύθερο χρόνο του μαθητή. Ολοήμερο σχολείο σημαίνει ελκυστικό περιβάλλον αγωγής και μάθησης, με έμφαση στον παιδαγωγικό του ρόλο και απεγκλωβισμό από τη μονομέρεια των λεγόμενων ακαδημαϊκών μαθημάτων. Για το λόγο αυτό και προκειμένου να μετατραπεί σε χώρο ζωής και εμπειριών είναι αναγκαία η ένταξη ποικίλων δημιουργικών δραστηριοτήτων ελεύθερου χρόνου στο πρόγραμμά του και η παιδαγωγική τους αξιοποίηση.

Βιβλιογραφία

- Appel, St., & Rutz, G. (1998). *Handbuch Ganztagschule*. Schwallbach: Wochenschau Vrlg.
- Bachmann, W. (1984). Das Freizeitverhalten von Schülern. *Die Ganztagschule*, 4, 129-151.
- Binstein, G., & Hoyer, K. (1982). *Freizeitarbeit in der Ganztagschule. Konzepte und Erfahrungen*. In Tillmann, K. J. (Hrsg.), *Schulsozialarbeit: Problemfelder und Erfahrungen aus der Praxis*. München: Juventa Vrlg.
- Burkhard, Fuhs (2000). Ueberlegungen zur Freizeit von Kindern. *Spektrum Freizeit*, 22, 38-54.
- Elias, N. (1984). *Über die Zeit*. Arbeiten zur Wissenssoziologie II, 2 Aufl. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Endrejat, H. (1977). Zur Begründung von Lernzielen für die Freizeitpädagogik in der Schule (am Beispiel der Ganztagschule). *Ganztagschule*, 1-2, 129-151.
- Freericks, R. (1996). *Zeitkompetenz*. Baltmannsweiler: Schneider, Johengehren.
- Holtappels, H. G. (1995). Ganztageserziehung als Gestaltungsrahmen der Schulstruktur. Modelle und Perspektiven für ein Zeitgemäßes Schulkonzept. In Holtappels, H.G. (Hrsg.), *Ganztageserziehung in der Schule. Modelle, Forschungsbefunde und Perspektiven* (pp.12-48). Opladen: Leske & Budrich.
- Ipfling, H. J. (1993). Notwendigkeit Ganztägiger Betreuungsformen in einer sich wandelnden Gesellschaft. *Die Ganztagschule*, 4, 143-161.
- Kroner, I., & Oppermann, K. (1978). Freizeit in der Schule-Schulbau für die Freizeit. Eine empirische Untersuchung an Ganztagschulen. *Psychologische Praxis*, 51.
- Mollenhauer, Kl. (2001). *Einführung in die Sozialpädagogik*. Vrlg. Beltz.
- Opaschowski, H.W. (1996). *Pädagogik der freien Lebenszeit*. Opladen: Leske & Budrich.
- Rudiger, H. (1974). Freizeitpädagogik - Anspruch, Probleme und Kritik. In Schmitz-Scherzer, R. (Hrsg.), *Freizeit* (pp. 133-148). Frankfurt A.M.: Akademische Gesellschaft.
- Struck, P. (1980). *Sozialpädagogik der Schule und Soziales Lernen*. Stuttgart: Vrlg. Kohlhammer.
- Wiesmann, J. (1994). Schule ohne Klingel. Lernzeiten aushandeln und gestalten. *Friedrich Jahresheft*, 18-21.

- Βιτσιλάκη, Χρ., & Πυργιωτάκης, Ι. Ε. (2001). Το Ολοήμερο Σχολείο: Μια συνοπτική πρόταση για την εφαρμογή του στην πράξη. Στο Ι. Ε. Πυργιωτάκης (επιμ.), *Ολοήμερο Σχολείο: Λειτουργία και προοπτικές*. Αθήνα: ΥΠΕΠΘ/ Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.
- Βρεττός, Ι. (2001). Το Ολοήμερο Σχολείο: Οι απαιτήσεις και οι υποσχέσεις του για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Στο Ι. Ε. Πυργιωτάκης (επιμ.), *Ολοήμερο Σχολείο: Λειτουργία και προοπτικές*. Αθήνα: ΥΠΕΠΘ/Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.
- Θωίδης, Ι. (2000). *Σχολείο και ελεύθερος χρόνος. Συμβολή στην προβληματική του ελεύθερου χρόνου στα πλαίσια της λειτουργίας των σχολείων Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης*. Διδακτορική Διατριβή, Φλώρινα.
- Κωνσταντίνου, Χ., Λεονταρής, Αχ., Μόραλη, Σ., & Διαμαντής, Κ. (2001). Οι «ελεύθερες δραστηριότητες» σε Πιλοτικά Ολοήμερα Σχολεία. Στο Ι. Ε. Πυργιωτάκης (επιμ.), *Ολοήμερο Σχολείο: Λειτουργία και προοπτικές*. Αθήνα: ΥΠΕΠΘ/Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.
- Λάμνιαν, Κ. (2001). Αφειτηρίες της σχολικής αποτυχίας και δυνατότητες παρέμβασης του Ολοήμερου Σχολείου. Στο Ι. Ε. Πυργιωτάκης (επιμ.), *Ολοήμερο Σχολείο: Λειτουργία και προοπτικές*. Αθήνα: ΥΠΕΠΘ/Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.
- Ξωχέλλης, Π. (1997-98). Σχολείο και εκπαιδευτικός μπροστά στις σύγχρονες απαιτήσεις και προκλήσεις: Η ποιοτική διάσταση στην εκπαίδευση ως διέξοδος και προοπτική. *Μακεδόν*, 4, 3-19.
- Πυργιωτάκης, Ι. Ε. (1999). Εισαγωγή στην Παιδαγωγική Επιστήμη. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Πυργιωτάκης, Ι. Ε., Χανιωτάκης, Ν., & Θωίδης, Ι. (2001). Ολοήμερο Σχολείο: Νέες απαιτήσεις για τον ρόλο του εκπαιδευτικού. Στο Ι. Ε. Πυργιωτάκης (επιμ.), *Ολοήμερο Σχολείο: Λειτουργία και προοπτικές*. Αθήνα: ΥΠΕΠΘ/Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.
- Τσιπλητάρης, Αθ. (1997). Μια ψυχοκοινωνιολογική προσέγγιση: Εκπαίδευση και ελεύθερος χρόνος. *Τα Εκπαιδευτικά*, 43, 88-94.
- ΥΠΕΠΘ / 2 Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης - ΕΠΕΑΕΚ /Παιδαγωγικό Ινστιτούτο. Έργο (1999): *Σχολεία Εφαρμογής Πειραματικών Προγραμμάτων Εκπαίδευσης (ΣΕΠΠΕ)*. Πιλοτικό Πρόγραμμα: *Ολοήμερο Σχολείο*. Αθήνα.
- Χανιωτάκης, Ν. (2001). Παιδαγωγική και κοινωνιολογική θεμελίωση του ολοήμερου σχολείου. Υπό δημοσίευση στο περιοδ. *Τα Εκπαιδευτικά*, 61.
- Χανιωτάκης, Ν. (2001α). Προϋποθέσεις, μορφές και προβλήματα του Ολοήμερου Σχολείου. Υπό δημοσίευση στο περιοδ. *Τα Εκπαιδευτικά*.
- Χατζηδήμου, Δ., & Ταρατόρη, Ε. (2001). Η μέθοδος Project στο σχολείο. Στο

Ι. Ε. Πυργιωτάκης (επιμ.), *Ολοήμερο Σχολείο: Λειτουργία και προοπτικές*. Αθήνα: ΥΠΕΠΘ/Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.